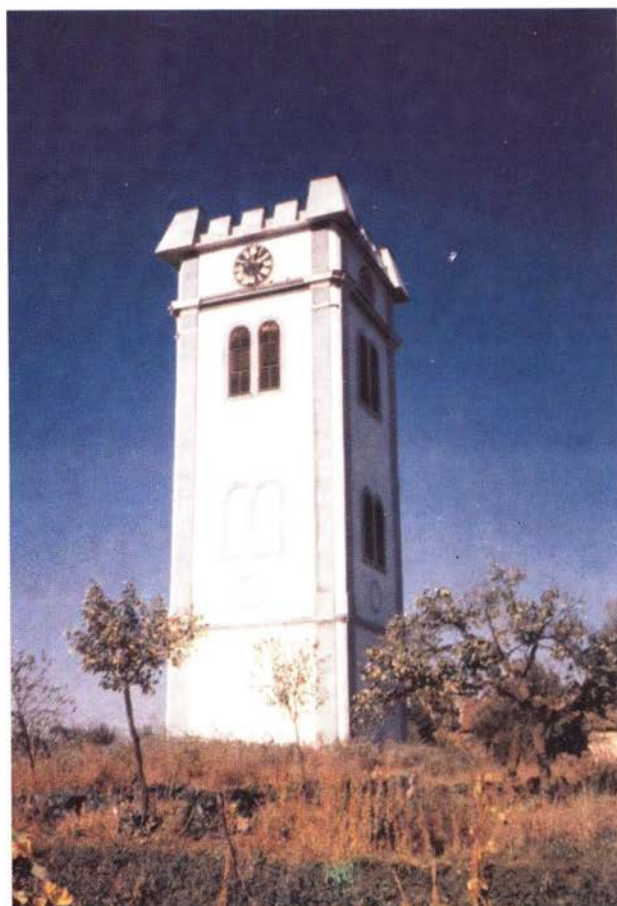

PARTIUMI FÜZETEK 27.

Biharpüspöki

Antal Béla

BIHARPÜSPÖKI

Feljegyzések a település történetéből

Antal Béla

BIHARPÜSPÖKI

Feljegyzések a település történetéből

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2003

Szerkesztette:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:

Forró Enikő

A fényképeket készítette:

Dukrét Géza

Címlapon: A református templom tornya

Hátlapon: Jellegzetes barokkos építkezés

Készült:

a Bihar Megyei Tanács,

a Bihar Megyei Népi Alkotások Háza

és a Bihar Megyei Magyar Középiskolás Egyesületek Tanácsa

támogatásával

TERMÉSZETI VISZONYAI

Földrajzi fekvése

Biharpüspöki a Sebes-Körös alsó folyásának a jobb partján, a folyó alsó teraszán, Nagyváradtól ÉNy-ra fekvő első település. Ma Nagyvárad egyik városnegyede. Ezt a vidéket – a Pannon (pontusi) nagyító – beltenger borította. A víz fenekén átlag 160–300 méter vastag agyag, agyagos iszap-, márga-, homokréteg rakódott le. A Pannon-beltenger visszahúzódása után az egykori hatalmas medence aljára e korban a pusztaság jellemző, az éghajlat és a szélviharok következtében. A vízfolyások mederirányát a kéregszerkezeti mozgások szabták meg. Az így kialakult medencét nem csak a szél deflációs (lepusztító) tevékenysége mélyítette, hanem elsősorban a folyóvizek munkája alakították. Ekkor kezdődött a Biharpüspöki környékére ma is jellemző, jól ismert délkelet-északnyugat irányú domborulatok és deflációs völgyek kialakulása. Ekkor keletkezett az a vízválasztó is, amely miatt a Sebes-Körös mellett lévő Biharpüspöki átkerült a Berettyó árterületére. E vízválasztó a Körös teraszából a mai Rogerius északi részétől, Fácános, Micske tanyákon keresztül egészen Szentjános alá húzódik.

A község területi tájegységei

A régi település nyugatra eső tájegysége a Pannónia-síkság keleti szélét képezi, amelyet a Kis-Körös patak mintegy természetes határvonalként zár. Ezt a területet diluviális alapon vékony alluviális humuszos talaj takar. E rész az ősi emberi településre alkalmatlan volt. A középkorban sem tudott rajta tartós település kialakulni.

Második tájegysége a Kis-Köröstől keletre elterülő terasz, amely az előbbihez viszonyítva 10–20 méteres, hirtelen emelkedő szintkülönbséget mutat. E terület már optimálisabb feltételeket

biztosít az emberi település meghonosodásához. Ez ma a Hódosdomb és az Egyházszeg.

A harmadik tájegység az ún. „Püspöki hegy”, mely valójában csak alacsony dombokból áll, magasságuk 108–201 méter között váltakozik. Legmagasabb pontja a Hágótető 201 m, ma itt található a légijárat-irányító radarközpont. A jégkorszakbeli lösztakaró a korábbi kavics-homok helyébe lép, s különös alakú formát alkot – kiterített jobb kéz ujjai – és északnyugat-délkelet irányban helyezkedik el, a következő sorrendben:

1. Pergelő,
2. Kántortető,
3. Pontos tető,
4. Kecsekő,
5. Macsmóna (Mács, Mócs-malma)

Az itt kialakult település Nagyvárad központjától mintegy hat km-re van. A település fő útvonala a Matei Corvin utca, amely négy külön szakaszból tevődik össze, melyek más-más történelmi időben alakultak ki. Ezek a következők: Újülés, Nagy utca, Loboos és Újtelep.

A Kis-Körös kettéosztja a települést, ez képezi a választóvonalat a dombos rész (a település legősibb része) és a sík terület között. A Kis-Körös meghatározó szerepet töltött és tölt be a település életében. Már a 16. században ismertek voltak működő vízimalmak.

Éghajlata

Mérsékelt kontinentális. Az időjárás alakulásában döntő szerepe a nyugati légtömegeknek van, de érezhető a keleti szárazföldi és a mediterrán hatás is. Az északi hideg légáramlatok egy részét felfogják a dombok.

Az évi középhőmérséklet 13,3°C, a júliusi 21°C, a januári -1,4°C. A legmagasabb hőmérsékletet 1936 nyarán mérték, 40,6°C-t, a legalacsonyabbat pedig 1942-ben: -29°C-t.

Az évi átlagos csapadék 500–700 mm között váltakozik, a mezőgazdaságnak elégséges, de nyáron gyakori a szárazság.

TÖRTÉNELME

Régészeti leletek

E vidék teljesen megfelelt a neolitikum-végi emberi települések feltételeinek. E kor emlékei a Hódos-domb, Egyházaszeg térségében előforduló bütykös és vonaldíszes, durván megmunkált kerámiamaradványai. A neolitikum, a réz- és bronzkor emberének jelenléte már jobban igazolható, a korra jellemző anyagok felszínre kerülése folytán. (Például a Sohonya utcai építkezésekkor előkerült cölöprendszer. A cölöprendszer tény, de koruk vitatható.) Sokkal meggyőzőbb az 1970-es évek elején a Sáripály és Hosszúsziget közötti teraszon felfedezett régészeti anyag.

A terasz a nádas melletti szélén kerültek elő a csiszolt kőkorszak leletei – Tisza II. kultúra, i. e. 3500–3000-tól kb. i. sz. 3. századig. A csiszolt kőkorszak (vagy újabb kőkorszak) – neolitikum – emberei nem ismertek, viszont a használati tárgyaik igen. Ezeken keresztül következtetni tudunk tevékenységükre, kultikus életmódjukra. Ismertek az agyagművesség korából különböző agyagedény-töredékek, kőeszközök, sajnos eléggé felismerhetetlen és korrodált állapotban. Talált leletek: őrlésre használt kő, csiszolt kőbaltatöredék, lyukasztott obszidián kötöredék, félfinom opál kőpenge, edénytöredékek, bronz eszközök stb. A felszínre került régészeti anyagok jelentősége igen nagy:

1. A jelzett régészeti lelet tanúsítja, hogy vidékünkön jelen volt a Tisza II. kor társadalma a maga teljes szerkezetével.
2. Az egymás utáni korokat bizonyító töredékek igazolják az emberi társadalom fejlődésének folyamatosságát.
3. Az a tény, hogy az Alföldön mintegy 116 m tengerszint feletti magasságon a tájtól idegen anyag is jelen van (rézérc, borostyánkő) nagykiterjedésű kapcsolatokat idéz.

Egy másik hasonló kutatási terület a Hódos-dombtorony környéke. Ez kb. 159 m szint magasság. Itt 1974 szeptemberében a toronyhoz vezető kábel lefektetése alkalmával, északkeleti irányban a toronytól 15 m távolságra, 70–80 cm mélységből szintén

előkerültek ókori tárgyi leletek (edénytöredékek). Sajnálatos módon az ott dolgozók csak későn értesítettek a cserépdarabokról. A töredékekből következtetve egy 25–26 cm szájnnyílással rendelkező edényre lehetett következtetni. A töredék külső felülete egyszerű, szájnnyílásánál egy hullámvonalas öv húzódik. A két öv között az edény falán a lágyagyagba húzott két hullámvonal található.

A mai Biharpüspöki keletkezését és fejlődésének vizsgálatát a rendelkezésünkre álló, meglehetősen kevés számú tárgyi és okleveles anyagokra alapozhatjuk.

Nevének kialakulása

A név szorosan kapcsolódik a keresztény vallás kifejlődéséhez, mivel a püspök szó csak a kereszténységgel válik ismertté. A Bihar név az egész vidéket értelmező elnevezés, míg a második rész, a Püspöki, a megyében található püspökséghez köthető. (Tehát: a püspökséghez közel álló település.)

A település elnevezéséről, kialakulásáról hivatalos, hiteles okmányok nem maradtak reánk. Már a 13. században, 1273-ban írott anyag igazolja, hogy a káptalan és a püspökség birtoka,¹ és ezek szőlőtáblái mellett számos, mezsgyével elválasztott szőlőtábla található a Pergelő oldalon. Hasonlóan közös birtokként szerepel az 1374-es feljegyzésekben.

Középkor

A középkorban a település jelentőségét emeli, hogy Várad búcsújárárhelyé vált. A Szent László-sírházhoz zarándoklók rendszeresen megállapodtak Püspökiben, s itt, nevezetesen ennek magasan, mintegy hívogatólag emelkedő egyházában készültek fel arra, hogy zarándoklásuk óhajtott célját, a szent király sírját méltóan megközelíthessék. Ezen kívül nem egyszer volt nevezetes gyűlés színhelye. Ezek közül említésre méltó az 1284-ben, a tiszántúli részek nemeseivel itt megtartott gyűlés.²

Ezen legrégebbi okmányok alapján is megállapítható, hogy korán egyházközséggé alakult. A 13. század előtti dolgokról nem értesültünk. Múltjáról lakosainak száma, városias állapotáról sokat mond csúcsíves egyháza. Lakosainak megemlítésével, a Micske tanyával kapcsolatban találkozunk, 1453-tól, amikor Szántó község birtokosainak „Keweches” (Kövecses) földjét, s „Kerekto” szigetét elfoglalták.³

A „Kerekto” név mind a mai napig ismert területe a településnek.

Ekkor ismert lakói: Tholdi Gergely, Komplár Demeter, Angyal János, Oláh Benedek, Olaj Péter, Békés Jakab, Angyal Mihály, Parlag András, mindegyikük a váradi káptalan jobbágya.

A 16. századbéli nyilvántartások már jóval többet árulnak el a település lakosságáról. Ismert, hogy 83 háznépből állt Püspöki, Micske és Macsmóna részekén. Ebből 61 földműves jobbágy, 14 szabados, az uradalom számára dolgozó mesteremberek, belső szolgák stb., és nyolc, a püspök nemese.

Lakosai közül a Derecskei, Móricz, Ihos, Isterös, Istenös, Csata, Száraz, Madarász, Gyöngyös, Barát, Török, Csorba, Villám, Bornemissza, Furta, Kardos, Iza, Bocsi, Sárközi, Zebedi, Ferenczi, Teleki, Somogyi, Zádori, Chinai, Konyári, Istvánfi, Kéri, Széki, Haraszi stb. nevek tűnnek ki leginkább.⁴

Sajnos a jegyzék nem jelöli meg, hogy az említettek között kik a jobbágyak, szabadosok vagy nemesek.

1319-ből, a váradi székeskáptalan bizonyossága szerint, már ismert az első lelkész, Péter. Ismeretes Borsi Endre végrendelkezése is.⁵

Az 1321-es okmány megemlíti a Kis-Körösön a pálos rend Kápolnás kolostorát – a mai Bihari úton a hágó felé, a hegyoldalban lévő forrásnál –, Biharpüspökiben a vízimalom jogát, mint a Szent Klára rendét. 1467-ben a pálosokat, mint birtokosokat is jegyzik.

A birtokviszonyok mellett igen jelentősek a különböző korból fennmaradt összeírások, például a Literati-féle összeírás, mely az adózó parasztportákat tartja nyilván. Így az 1552-es összeírás, mely szerint Püspöki 73 adózó portával, míg a hozzátartozó Mocsháza 13-mal, tehát összesen 86 portával rendelkezik,

ugyanakkor elpusztult (elnéptelenedett) falvakat is talált, de nem nevezi meg őket. Valószínű ekkor pusztult el Szeben és Macsmóna.

Az 1660-as években már családneveket is megemlítenek a dokumentumok, például Borbély, Borsi, Csáki, Feltóti, Halász, Ladányi, Kun, Szilágyi, Szűcs, Papp, Tárnok, Thurzó stb. E családnevek ma is léteznek fiú ágon.

Az írásos dokumentumok igazolják, hogy a 13. században már jelentős a földművelés, főleg a gabonatermelés, valamint a szőlőtermesztés, például a Pergelőn és Diós völgyön. Ezt igazolják a több mint 145, ma is létező borpince a Vögyön, Sárverem és a Hódos-domb partjaiban. De meg kell említeni a Kis-Körösön működő vízimalmokat, a várad-velencei Szent Klára-rend malmát, majd a pálosokét, kik szintén birtokjogot nyernek. A vízimalmok működését még 1851-ben is említik. Magyarország Geográfiai Szótárában Fényes Elek a következőket jegyzi fel: „a városon keresztül folyó Kis-Körösön van egy 3 kövű vízimalom.” Ennek a malomnak a vízikerek helye a 20. század első felében még megvolt. A második világháború után a tégláit kiszedték, az épület tönkre ment.

Biharpüspöki a középkor vége felé mezőváros. 1552-ben 73 telekből áll. Telkeinek számához képest a 16. század végén már kevés, 39 jobbágycsalád a lakossága.

Az 1692-es összeírás szerint Bihar vármegye harmadik járásának legnépesebb községe volt:

– telkek száma	68
– fiú	61
– leány	36
– ló	21
– ökör	43
– tehén	23
– borjú	24
– juh, kecske	-
– disznó	-
– méhes	10
– szőlő, kapás napszám	725

- köbölvetés -
- szekér száma -

A török hódoltság után Várad-Püspöki néven szerepel. Népessége különösen 1715 és 1720 között rohamosan növekedett. Míg 1715-ben csak 1 nemes és 60 jobbágy lakott Várad-Püspöki mezővárosban, addig 1720-ban már 233 mezővárosi polgárt és 61 jobbágyot írtak össze benne. Lakosai mind magyarok. (Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében.)

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787) szerint:

- jogállása: község,
- birtokosa a váradi püspök,
- házak száma: 454,
- családok száma: 519,
- népesség 2307,
- nők száma: 1202,
- férfiak száma 1105, melyből pap 2, nemes 114, polgár 22, paraszt 233, polgár és paraszt örököse 211, zsellér 184, egyéb 38, szabadságolt katona 5, sarjadék: 1–12 év között 241, 13–17 között 55.

Újkor

E korszak a 19. század közepétől településünk életében is gazdag anyaggal mutatható ki. A nagy építkezések, országutak, vasutak függvényében változik a lakosság foglalkozási megoszlása. Ezt hivatott igazolni az 1846. évi országos kiállítás, melyre az Országos Iparegyesület és Védetegylet Bihar megyéből négy szekciónak ad részvételi jogot. A negyedik a Biharpüspöki/ Várad-Püspöki. Ez is igazolja az itt végbement gazdasági változásokat, melyek a társadalmi struktúrára is kihatással voltak.

Ekkor bontakozik ki a közutak építése és növekszik meg ezek jelentősége is. Így 1860-tól folyamatosan épülnek a ma is ismert közutak:

1. Nagyvárad–Debrecen, Szántó felé.
2. Nagyvárad–Berettyóújfalu–Debrecen, Bors irányában, ez mint kereskedelmi és postaforgalmi út épült.

3. Nagyvárad–Székelyhid.

Ugyanebben az időben kezdik meg a vasutak építését: a püspökladányi–nagyváradai vasútvonal földmunkálatait 1854–55 között. Ennek maradványa a Kubik-, Kappanta- és Báger-dűlő, Bánya-domb a vasútállomásnál. Ismert például, hogy egy km vasút építése 95 ezer forintba került.

1885. június 18-án jóváhagyták és két év múlva, 1887. június 2-án átadták a Nagyvárad–Bihar vasútvonalat is.

A közutak és vasutak építésével kezdetét vette az itt található jóminőségű diluviális kavics kitermelése. Az állami kavicsbánya mellett számos magánkitermelés is megindult, így a Lendner-, Kenyeres-bányák, majd a református egyházé, a Cocian- és Moți-bánya és utoljára a község bányája. Ez magasabb szinten napjainkban is folytatódik. Ezen építkezési folyamatok nem csak gazdasági, de társadalmi és kulturális téren is egész sor változást indítottak meg – a szegény parasztságból kubikusok, alkalmi munkások és szakmunkások lettek. Ez a fejlődő társadalmi réteg, osztály igényelte a mezőgazdasági termékek nagyobb mennyiségű előállítását is. Megélnékült a mezőgazdasági árutermelés üteme és a kereskedelem.

1867-től működik a posta, telefon és táviró. A nyilvántartásból ismerté válik az ide érkező és az innét távozó küldemények mennyisége (áru, pénz).

Megállapíthatjuk, hogy a 19. század második fele és a 20. század első évtizedei a tőkés gazdasági élet fellendülési időszaka. Beruházások jönnek létre. Az állami kavicskitermelés mellett megjelennek a magánvállalkozók is. Modern gőzmalmok létesülnek 1884-ben a Kis-Körös bal partján, a lobozi réten a Jakab-féle, artézi kúttal ellátva. (Napjainkban magántulajdonba került, s mint raktár létezik, de megőrizte a formáját).

A 20. század tízes éveiben ugyancsak a Kis-Körös jobb partján, az Újülés elején létesült a Dóczi-féle gőzmalom, modernbb berendezésekkel, rendelkezett két kövel, három hengerrel, rizs-, köleshántoló és olajütő részleggel, szintén artézi kút létesítésével. A kommunista időben államosították, majd felszámolták. Az épületben csempegyár, majd öntöde működött. Minden

átszervezés az épület módosításával járt. A lakását váltakozóan más és más család lakta (herdálta). A malom épülete teljes elhanyagoltság állapotában található, a volt melléképületek elpusztultak. Mindkét malom artézi kútja ma száraz.

A lakosság ivóvízellátása lényegesen javult, sőt, biztosított volt a jóminőségű ivóvíz. A malmok működése állandó szakmunkásokat igényelt. Kiszélesült az ún. vendéglátó hálózat, a vegyeskereskedelm és étel-, italboltok hálózata is.

1907-ben megkezdte működését a – modern formában ma is működő – Vulkán téglagyár. Itt újabb artézi kutat fúrnak (ma egyik artézi kút sem működik). Megalakul a Hangya Szövetkezet, a helybeli lakosság termelési társulása, amely pénzalapot tud fordítani beruházásra. Jóval később hasonló jellegű társulás alakult a középgazdák közös cséplőgép használatára, mely előbb csak a tagság gabonájának cséplését vállalta, de később a többi helybeli gazdával, sőt más települések kisgazdáival is kötnek szerződést.

Jelentős a közepes teljesítményű pálinkafőző-kazánok üzembe helyezése (3 db), valamint a helyi és export vágóhidak létesítése.

A mezőgazdaságban jellemző a kisbirtokosok és kisföld-tulajdonosok számának növekedése a létező nagybirtokosok rovására. Így alakult ki a Micske tanya (káptalan birtok) területéből – ma Avicola és Sera – az ún. „proletár föld” a vasútállomás és Szentjános között (gyenge, kavicsos terület). Ugyan így alakult ki a református parókia volt birtokából az Újtelep, az mtsz sütődéjétől a vasútállomásig – ma a Pelicanului utca nyugati oldalától a Vám utca keleti oldaláig – a Matei Corvin, Dornei utcák térségében.

Egy másik megvalósítása a harmincas éveknek a nagyméretű hadiépítkezés, a település nyugati szántóföldjein bunkerek és tankárok kiépítése. A Sebes-Köröstől a Micske birtokon, a „proletár földeken” át, majd a vasútvonaltól északi irányban Bihar község határvonaláig húzódott, onnét pedig még tovább. A tankárok megközelítőleg 7–8 km hosszú cikcakkos vonalban haladtak, szélességük 10–12 méter, mélységük 3–4 méter, vagy még több. Az árokból kitermelt föld, kavics a nyugati part emelésére

szolgált, mint tankakadály, egyben növelve az árok mélységét, az esetleges támadó tank zuhanását. A bunkerek a tankárcok hátterében, 100–150 méter távolságban, részben a földbe építve, katonai védelmi és támadó létesítmények voltak. A déli, nyugati és északi oldalakon voltak az erős acélkeretes és acéllemezes zárrendszerrel ellátott kilövő részek. Felszereléseik:

- könnyű tüzérségi fegyverek, a közlekedési utak, vasutak védelmére,
- nehéz gyalogsági fegyverek (géppuskák, golyószóró-felszerelések),
- könnyű gyalogsági felszerelések, különböző mérettel és hatósugárral.

Területük 1,5–2 ár lehetett, megépítésük után földdel és növényekkel álcázták. Az 1950–60-as években maradványaik egy része még látható volt (felrobbantották).

Ezeknek az építkezéseknek semminemű gyakorlati értelme nem volt. A legelő, szántó és kaszáló területeket nemcsak kisajátították, de tönkre is tették; minden esetre a lakosság számára rengeteg közmunkát jelentettek.

Egy 1937-es kimutatás – dr. Dejeu Pop – Biharpüspökiben 961 házat, 1016 gazdaságot, 4100 állandó lakost (sok az ideiglenes tartózkodó) és 74 vállalkozót említ.

Tanügyi téren is történtek változások. Az 1920–21-es tanévtől, az új törvények alapján kötelezővé tették az államnyelv tanítását és a tanerők nyelvtanulását.

1926-tól a 3472-es számú rendelet értelmében létrejön az 1-es számú román nyelvű állami iskola, egy templomozásra és tanítói lakást is szolgáló épületben, a mai Matei Corvin utca 162. szám alatt (ma kisipari műhely). Első tanerő Sala Vasile Az Állami Iskola Bizottsága (Comitetul Școlar de Stat) már 1924-ben 16 hold földet kapott.

Egy 1935/21-es határozat értelmében létrehozták a 2-es számú román nyelvű állami iskolát. Épülete, két tanterem és egy iroda, udvara és kertje 800 öl területet foglalt el az újtelepen, a mai Matei Corvin utca 231. szám alatt (ma egy óvoda foglalja el). Első tanerője és az állami iskolák igazgatója, Țirban Gheorghe. Ezen új állami iskolák tanulókat vontak el a magyar felekezeti iskoláktól.

Ugyancsak a 30-as évek közepén megkezdik a görög katolikus templom építését, melyet be is fejeztek az Újtelepen. Ezzel csaknem egy időben kezdik meg az ortodox templom építését is, ugyancsak az Újtelepen, ám felszentelésére és további építésére csak a kommunista rendszer bukása után, 1998-ban került sor, de ekkor már nem egyszerűen helyi kis templom. Mănăstirea Buna Vestirii nevet kapja és călugăriták, majd călugărok kerültek ide, akik földet is kaptak. Ezen létesítmények a kezdeti időszakban a helyi lakosságnak jelentettek plusz terhet, nagyobb adókat, közmunkát.

A bécsi döntés értelmében 1940. szeptember 6-án vonul be településünkre a magyar hadsereg. Előző nap a falu lakossága betömte az országutat átszelő tankárokot, ide vonult ki a község fogadó lovascsapata, mely bevezette a katonai alakulatokat a falu közepén felállított díszkapuig. Itt a lakosság fogadta és a hivatalos vezetőség mondott üdvözlőbeszédet.

A következő időszakban a település életét szellemi és gazdasági fellendülés jellemzi. A katonai erődítményeket felszámolták, a miattuk kisajátított földeket visszaadták jogos tulajdonosaiknak (igaz a földek többsége már használhatatlan volt). Jelentős megvalósítás volt a Nagyvárad és Biharpüspöki déli határánál, a Szentjános és Bors községeknél megépült igen jó minőségű betonautóút. Megépítése munkalehetőséget is biztosított az emberek egy részének.

Felépült Újülésen (Matei Corvin út 51. sz.) egy, a kornak megfelelő modern orvosi rendelő, orvosi lakással. Fellendült a magyar nyelvű felekezeti iskolák működése, az ifjúsági, kulturális és sporttevékenység. Saszet Győző legátus tanító vezetésével újra indult a színjátszó csoport, a labdarugó- és az atlétikai csapat, valamint a dalkör. Megélénkült a gazdasági termelő és fogyasztási Hangya Szövetkezet működése.

1943. december 5-én, vasárnap Országzászlót és első világháborús hősi emlékművet avattak

A két világháború között épült ki az ONCSA-telep vagy lakónegyed, Püspöki és Várad között. Ma már kevesen tudják mit jelent ez a rövidítés. Az 1940. évi XXIII. törvénycikk értelmében

létrehozták az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot, mely a szegény sorsú és sokgyermekes családok megsegítésére volt hivatott. Az intézmény kölcsönökkel segítette ezeket a családokat a házak építéséhez. A telepet házhelyosztási és beépítési terv alapján alakították ki. A házak többsége 200 öles (720 m²-es) telken épült. Az utcasarkokon kanalas-kerekes kutakkal (az 1961-es évek elején leszerelték). Bekapcsolták a városi vízhálózatba, megépült a négytantermes iskola gondnoki lakással. A többi közintézmény (templom, óvoda, tanítói lakás) megépítését a háború megakadályozta, de a háború után sem valósult meg, az óvoda az egyik ház két lakásában működik. Viszont bővült az üzlethálózat. Az utóbbi tíz évben épült egy jehovista imaház és épül egy ortodox templom. Itt is építettek tömbházakat, valamint kistelkű családi házakat, így gyarapodott a lakosság száma is.

Ugyanebben a korban külön beszélhetnénk a kézművesek, kisiparosok, kereskedelmi egységek tevékenységéről és a velük járó társadalmi változásokról. E korban – a két világháború közti idő – még jelentős kulturális élet is kimutatható a település életében. Működik a Dalkör, két ifjúsági egyesület, a Református Ifjúsági Egyesület és a Katolikus Ifjúsági Kör. E két ifjúsági egyesület, bár felekezeti jellegű, de a munkás ifjakat is befogadták, így ezek is kisebb vagy nagyobb mértékben, de állandóan éreztetik jelenlétüket. A működő ifjúsági színjátszócsoporthoz inkább a munkás ifjak tevékenykedtek.

E változások – polgáriasodás, városiasodás, kétlakiasan – lassan bár, de teljesen felszámolják a település gazdag, színes, évszázadok alatt kifejlődött, virágzó sajátos jellegét. Szokásai, régi életritmusa már csak szórványos.

Ezt a fejlődést a második világháború erőteljesen lelassította. Megkezdődtek a katonai behívások, a frontszolgálat. 1944. október 11–12. éjjelén a faluba bevonult az ún. felszabadító szovjet és az öt kísérő román hadsereg. Megkezdődik a gazdasági és kulturális élet új utakra terelése.

1944 októberétől 1956-ig a település még formailag önálló, de már a hatalomra jutott kommunista igényeknek válik megfelelővé. A régi községi vezetőket eltávolítják, helyükre részben félanal-

fabétákat választanak: bírót, párttitkárt, majd csak párttitkárt. Többségüknek fogalma sem volt a település vezetéséről. A felső szervek utasításait jól vagy rosszul végrehajtották.

A háború zajának az elcsendesülésével látszólag jól indul a társadalmi élet. Megalakul a volt Gazdakör utódja, az önkéntes alapon létrehozott Mezőgazdasági Társulás, működni kezdenek a volt kisiparosok, kezd kibontakozni az ifjúsági tevékenység (Petőfi Ifjúsági Kör) tánc-, színjátszó- és sportcsoportok működésével.

Említésre méltó megvalósítás a község ezen utolsó éveiben a gőzmalom újra indítása, elektromos meghajtással. Az ifjúság (a helyi IMSZ) önkéntes munkával 1949 nyarán megépíti a rég óhajtott villamos vasutat az ONCSA-telep és a jelenkori gyógyszertár között. Az első villamoskocsi 1949. november 7-én indult meg, ünnepi viteldíjjal – ingyen.

A jól működő Hangya Szövetkezet, a Református Ifjúsági Egylet, a Katolikus Ifjúsági Kör, az 1948. június 11-i államosítási törvény értelmében az állam tulajdonába és a község kezelésébe került, majd meg is szűnik.

Beindul a volt Export vágóhíd. 1952-ben megalakul az Új élet nevű Mezőgazdasági Termelő Szövetkezet (kollektíva) 76 családdal, 206 hektár szántóval, 26 db szarvasmarhával és 24 db lóval. Ugyanekkor alakul meg az Állami Gép- és Traktorállomás. Megkezdődik a be nem lépők zaklatása és bővül a kuláklista. Ezzel megszűnt a magántulajdon, minden a nagy közös „kondérba” került, amelyből mások kezdtek meregetni.

Figyelmet érdemlő anyagot találunk a falu életéről egy 1949 májusi jelentésben.⁶

Ez felsorol néhány működő államosított üzemet, vállalatot, ipari formát:

1. „Symbol” malom (volt Dóczi-féle malom) – napi 150 mázsa kapacitással és 8 munkással;
2. Olajütő napi 6 mázsa kapacitással és 4 munkással időszakosan;
3. Frigorifere állami vágóhíd – napi 300 db szarvasmarha feldolgozásával és 19 munkással;

4. Községi vágóhid napi 30 db szarvasmarha vágási lehetőséggel és 7 munkással;

5. Az özv. Krech Sándorné darálója napi 24 mázsával;

6. Állami kavicsbánya napi 1300 tonna kavics kitermeléssel és 120 munkással.

Ezen jelentés alapján képet alkothatunk a lakosság összetételéről is. Ekkor a lakosság száma 3828 lélek, ebből:

– 1177 földműves;

– 127 vasúti alkalmazott;

– 448 alkalmi munkás;

– 823 kiskorú;

– a különbség a 3828-ig a háztartásbeli és a kisiparos.

A helység gazdag, változatos, színes életformája már a múlté. Új, más életvitel épül rá. Jó volna, ha a múlt beleépülne a jelenbe, s mint alkotó része tovább élne a mában.

Jelenkor

E nagyközség – mely már 1284-ben jelentős oklevélben szerepel, mint az erdélyi és tiszántúli részek nemesi gyűlésének színhelye, Bertalan várad püspök és Lóránt erdélyi vajda királyi biztos vezetésével – 1956. január elsejével megszűnt önálló közigazgatási település lenni, Nagyvárad északnyugati városnegyedének nyilvánították. 1956-tól új fejlődési szakaszba lép, aminek kezdeti eseményei már korábban is jól látszottak.

Felszámolják a volt nagyközség közigazgatási rendszerét. Épületei, jószágállománya, apaállatai, gazdasági felszerelései, legelője, szántója, kaszáló területei a város tulajdonába kerültek. Megszüntetik az önkéntes munkával létrehozott villamos vasutat, majd fokozatosan kialakítják az autóbuszjáratot. Az 1956–1960-as években befejezik az 1934-ben megkezdett villamosítást, közvilágítást.

Hozzáláttnak a városrendezési terv végrehajtásához, más szóval megkezdődik a falurombolás, a blokkosítás. Első lépésként a kolyi időszakos vízegödröket építik be, 65 család népesíti be.

Második lépés: a Dóczi-malom környékének a lebontása, majd blokkosítása. Ezen kívül több ház lepusztult, ezeket lebontották, egyes tulajdonosok kártérítés fejében blokklakást kaptak. A lebontott házak helyeit és a hozzájuk tartozó telekrészeket – a település közép térségében, a Nagy utca és az Újülés találkozásánál – a város szeméttárolásra használta.

Folytatódott a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Megalakult a dombokon a gyümölcsfa-termesztési farm – 1962-ben. A volt egyházi birtokon a Micske állami gazdaság három részleggel (gyümölcsfa-nemesítő, primőr zöldségek termesztése melegházakban 68 hektáron és 1966-ban az Avicola kombinát 20 millió alapberuházással).

Kezd kifejlődni a modern szocialista nagyipar, nemcsak helyi, de köztársasági jelentőséggel. Új ipari létesítményeket hoztak létre, főleg a volt Fácános (a régi Püspökihez tartozó egyházi birtok) területén:

- Alumina (kombinátnak indult) 1962–65-ben – 325 millió alapberuházással;
- CET I. hőerőmű 1963-ban – 673 millió beruházással;
- Alfa bútorgyár 1967–69-ben – 562 millió beruházással;
- cukorgyár 354 millióval, a tanya volt középpontjára épült;
- Sinteza festékgyár 11,2 millióval;
- előregyártott betonelem gyár 1971-ben;
- a 70-es évek végén ide települ az UAMT (volt Bernáth Andrei) üzem;
- majd itt épül fel a Metalica mezőgazdasági gépeket előállító üzem.

Az említetteken kívül a vasútállomás zónájában létesül a volt állami vágóhid helyén a Borexport, a Romtrans telepe és a jéggyár.

A régi debreceni vasút mellett a volt Gulyasi csárda és a szántói út között modern ipari technikával megindul a jó minőségű építkezési kavics kitermelése. Ez mintegy 100 hektár területet termelt ki, 30–35 m mélységig. A keletkezett gödrökbe a vörös iszapot tárolták. Káros eredményt hozott a szántói út jobb oldalán a gazdákól olcsón felvásárolt területeken megnyitott homok-kavics kitermelés. Ezekkel tovább csökkentek a termőterületek. Feltételezhető,

hogy rövid időn belül a keletkezett meddőgödröket megint szeméttárolásra használják. Hasonló eredményt szült a 11-es farmon, a Nagybocksai mélyút feletti teraszon történt vörös agyag kitermelés. Ezt szóban is jelentették a Polgármesteri Hivatalnak, telefonon azonnal intézkedtek is, de semmi érdembeli nem történt.

A gazdasági átszervezés folytán az intézmények élére új szakemberek kerülnek, akiknek gazdasági helyzetük megerősödik. Ennek alapján fel tudják vásárolni az elszegényedett helyi lakosok telkeit, földjeit. A megvásárolt házakat általában lebontják, így a régi formák eltűnnek és helyükbe újak jelennek meg. Például a Matei Corvin újülési részén. Váraközben három benzinkút épül, a Vulkán téglagyár helyén új kereskedelmi egységek vannak. A lakóházak 1-től 11-ig új tulajdonosoké, a 13/A, az Újülés folytatásában már 33 új tulajdonos található (1989 óta). Hasonló jelenségekkel a többi utcákban is találkozunk: Hatház utca – Crângului 19, Szelesen – Crivățului 18, Víz utcán – Apelor, Petrence – Prislopului. Igen jelentős az új tulajdonosok megjelenése a Vögyi pincesoron – str. Valea Frumoasă. Itt vásároltak és építettek hétvégi „pince kastélyokat“, csaknem felszámolva a volt klasszikus pincesorot.

A felhalmozott szeméttelep helyét 1991 után visszaadták volt tulajdonosaiknak, akik fokozatosan megtisztították, részben termővé tették. Egy részét idegenek jutányos áron felvásárolták, vagy elfoglalták, majd beépítették. Hasonló jelleggel beszélhetünk az államosított földek és a tulajdonos nélkül maradt területek elosztásáról. Például a gyümölcsstermesztési gazdaság területének egy bizonyos része (Nagykerti földek) kiosztásáról, vagy a ma is létező 11-es farm esetében, amely állítólag ma is állami tulajdonban van.

Elmondhatjuk, hogy a városiasodás, városítás egy település jellegét teljesen elsorvasztja. E folyamatot elősegíti és gyorsítja egy másik tényező is, a régi lakosok sok évtizedes hallgatása, közönye. Beletörődéssel nézzük önpusztításunkat, ezzel segítve a másik oldal törekvéseit. Ezen tényezők összessége teremtette meg a település pillanatnyi állapotát, képét, azt, hogy Biharpüspöki a város szeméttelépévé vált. Szeméttel töltötték fel az összes volt magánkitermelő bányagödröket, téglagyári gödröket, a volt Gogyori csárda (a borsi útnál) és a debreceni vasút közötti 6,5 hek-

tár területet. A szeméttelpek egyes hulladécai még évszázadok múlva sem bomlanak fel. Hasonló nagy veszélyt jelentenek az ipari vállalatok melléktermékei, melyeknek összetétele a lakosság előtt ismeretlen, de hatásait már ismerjük. Ilyen például az Alumina és a Sinteza, valamint a CET 1. salaktermékei, a „vörös iszap”. Telepeik nagy területeket foglalnak el:

- a régi volt állami kavicsbánya gödreit;
- kb. 10–15 méter magas dombot képez az állomásnál;
- az új állami kavicsbánya gödreit, a borsi és szántói út közötti területen;
- a Hosszú-sziget területén, a Kis-Körös árterében (ide halmozódik a vörös iszap).

1989 utáni eredményként említhetjük, hogy az 1990 januárjában megalakult az RMDSZ helyi szervezete (1072 tag). Új kultúrház létesült a volt jegyzői lakból, amely volt már orvosi rendelő, tudószanatórium és disznóhizlalda. Hasonlóan említésre méltó a volt első világháborús emlékmű kiásása és felállítása, ugyan a restaurálását még nem engedélyezték. Az egyházak részéről megindultak a restaurációs folyamatok. A római katolikus templomot a centenáriumi évfordulóra (1997) teljesen újra tatarozták, a református templom tatarozásakor előkerültek az eredeti gótikus ablakok. Mindez a helyi ősi lakosság lelkes önkéntes munkájával és adakozásával valósult meg.

Tehát így néz ki a Nagyváradhoz csatolt Árpád-kori település a 21. század elején.

De az ökológiai feltételek is változást mutatnak. Eltűnt a síkterület lombkoronás növényzete, a madárvilág paradicsoma, a vadvizek, bányagödrök növényzete, s nincsenek gólyák, vadlibák, vadrucák, darumadarak, rétisasok, héják stb.

Jegyzetek:

¹ Nagyszebeni városi levéltár. II. 378.

Batthyány I. Leges Eccl. Hung. III. 233. 2.

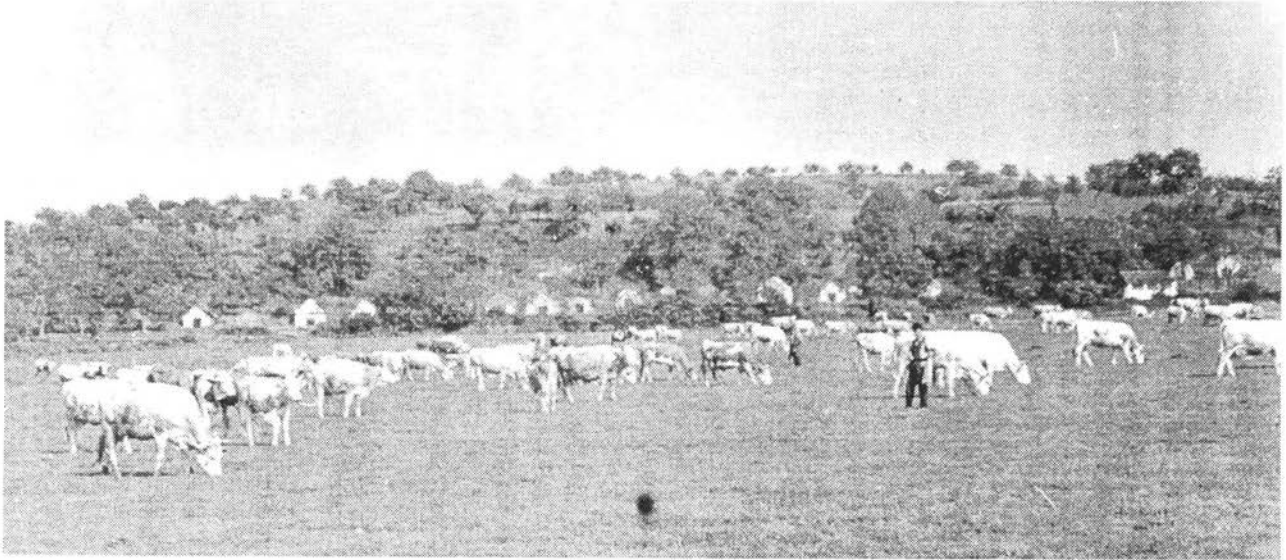
² Wenzel Gy.: Árpád-kori újkönyvtár. IX. 400. 2.

³ Leleszi országos levéltár: Actor. 1459. 29.

⁴ Budai Országos Levéltár kinev. Oszt.: Urbar et Conscrip. 36. 34.

⁵ Nagy I.: Anjou-kori okmánytár. I. 497. 1.

⁶ Állami Levéltár, Episcopia Bihor, Nr. Inventar 798, Fond 686, Dosie 1.

Vögyi pincesor

TEPLOMOK, TEMETŐK

A római katolikus templom

A római katolikus egyház – noha egyházi viszonyairól a 13. század vége előtről nem maradt fenn adat – feltételezhető, hogy korán megalakult. Első név szerint említett lelkésze Péter, 1319-ből. Templomromjait többször újra építették.

A mai Szent Lőrinc-plébániatemplom alapkövét 1895-ben Schlauch Lőrinc püspök rakta le. A neoromán stílusú templom terveit Peiser Mihály püspökségi mérnök készítette – Rajna menti bazilikák mintájára. Az építést Gábor János váradi vállalkozó végezte. Az elkészült templomot dr. Beleznay Károly plébános áldotta meg, majd 1897-ben Schlauch Lőrinc szentelte fel.

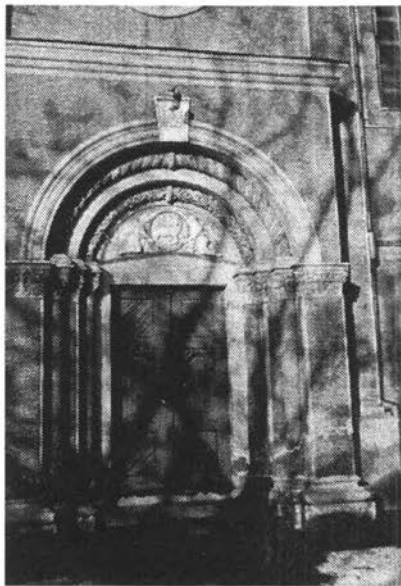

Külső leírása

A templom homlokzata Várad felé néz, vízszintesen és függőlegesen is hármas tagozású. A középső ún. „homlokzati előépítmény” a homlokzat síkjától kissé előreugrik. Földszinti részét az egyenes lezárású faragott kapu uralja, melyet lépcsősen keretezett

tölcsér alakú mély bélletbe helyezték és pálcaszerű kerek oszlopok ékesítenek a román stílus szabálya szerint. Az ajtó és a felette áthidaló lépcsős ívszelvény közötti dombműven két angyal és Isten báránya látható. Az ívszelvény zárókövére Schlauch Lőrinc püspök címerét vésték. A középső rész falfelületét keretelt rózsablak töri át. A legfelső szinten vakárkásor húzódik, felette a vakíves párkánnyal díszített háromszögű oromzat. Az orommező közepén kisebb méretű rózsablak. A középső részt teljes magasságában lizéna szegélyezi.

A templom főbejárata, fölötté Schlauch Lőrinc bíboros címere

A homlokzat két szélső része szintén lizénával szegélyezett a sarkainál. Felül a vakárkádok megegyeznek a középső résszel. A falfelület közepét nagy félköríves ablak töri át. A homlokzat középső tagozása felé emelkedik a torony, amely szintén három szakaszra osztható. Az első mintegy talapzatul szolgál erőteljes övpárkánnyal, a középső részt román ikerablak töri át, felette a már jól ismert vakíves párkánnyal. De ez a motívum ismétlődik a torony legfelső szintjén is, ahol a koronázó párkány csúcsíves háromszögben hegyesedik ki, a végén kerettel. Felette a karcsú gúla alakú toronysisak. Az oldalhomlokzat hasonló díszítésű, az orgonakarzatnál vakárkád, felette timpanon. A hajó oldalát lizénák tagozzák, közöttük román ikerablakok sorakoznak. Hasonló ablakok figyelhetők meg a kereszthajónál is, de lizénák nélkül. A szentélyzáródás falán is ezek az ablakok ismétlődnek.

Belső leírása

A román stílus a templom belsejére is jellemző, mind az építészeti elemekben, mind pedig a díszítésben. A templomtér egyhajós, egyapszisos keresztházas nyújtott szentéllyel (kórus). A bejáratnál található az orgonakarzat. Feljárata közvetlen a bejárat ajtótól jobbra. A templom teljes belső hossza 29,9 méter, belső szélessége 7,3 méter. A kereszthajó belső hossza 16,1 méter, belső szélessége 7,3 méter. A kereszthajó boltozatát hevederek tagozzák, amelyek pilaszterkötegek felett ívelnek és ívelt boltszakaszokat fognak közre. A kereszthajót dongaboltozat, a hosszhajó és kereszthajó találkozását jelző négyzetes teret pedig csehboltozat fedi. A pilaszterkötegek között jellegzetes román ikerablakok vannak. De hasonló ablakai vannak a kereszthajónak és a szentélynek is. A szentélyből jobb felé félköríves ajtón keresztül a sekrestyébe jutunk, bal felé a hasonló méretű – jelenleg hittanteremnek használt – helyiségbe nyitunk.

A Jézus Szíve oltár

Belső díszítése, művészi értékei

Belső díszítését a Mayer cég készítette. Az apszisban elhelyezett román stílusú főoltárnak díszes hátsó felépítménye (retabló), toronyszerű oromzatokban gazdag. Középső nagyobb fülkéjében Szent Lőrinc életnagyságú szobra. Jobb kezében kínhalálának eszköze, a tüzes rostély. A jobb és bal oldalán lévő

kisebb szobrok Szent László és Szent István faragott alakjai valamivel később kerültek a szoborfülkékbe. Az oltárszekrény előlapja is faragott. Gazdagon ékesített árkádok alatt Jézus Krisztus, két oldalán Szent Jeromos, Nagy Szent Gergely, Keresztelő Szent János és Szent Ágoston alakját láthatjuk.

A szentély bal oldali falát sötét tónusú kép, Izsák feláldozása ékesíti.

A kereszthajóban lévő két mellékoltár inkább átmenetet képez a román és a gótikus stílus között. Itt már csak középen található szobor, két oldalán egy-egy oltárképpel. A jobb oldali kereszthajóban a Lourdes-i Szűz szobra, két oldalán Szent Katalin, illetve Szent József képe. A kereszthajó oltárral szemközti falán Zacheus olajfestménye van. A bal oldali kereszthajó oltárszobra Jézus Szíve. A retabló szoborfülkéjének két oldalán Szent Lajos és Szent Ferdinánd képe. A Jézus Szíve oltárral szemközti falon levő olajfestmény Szent Pál megtérését ábrázolja. Említést érdemel még az a tizennégy Olaszországból származó kerámiából készített Stáció, amely egyaránt díszíti a hosszhajó, kereszthajó és a szentély falát is.

A templomnak a legrégebb harangját még Csáky Miklós püspök öntette 1745-ben, míg a másik kettőt Schlauch Lőrinc püspök. Ebből a nagyobb, a Szent Lőrinc „4 méter mázsa és 8 kg” súlyú volt, míg a kisebb Szent Mihály-harang 156 kilogramm. Ezekből 1917. április 10-én két harangot hadi célra elszállítottak: a Csáky Miklós püspök ajándékát, valamint az 1896-ban öntött Szent Lőrinc-harangot. A harangokat azóta pótolták, jelenleg a biharpüspöki plébániatemplomnak három harangja van.

Belső díszítése fokozatosan valósult meg. Az első jelentősebb javításra 1928-ban került sor, ezt követően 1936-ban Pintér István mérnök tervei alapján és felügyelete alatt megnagyobbították a templom kórusát, kimeszelték a templomot, és a padokat lefestették. A második világháború alatt a templomtorony megsérült. A templomot 1957-ben kívül tatarozták, belső szépítését 1962-ben végezték.

(Részlet Péter I. Zoltán: Nagyvárad római katolikus templomai című kötetből.)

A református egyházközség temploma

A református egyház 1557-től létezik, miután június 13-án Varkocs Tamás Izabella királyné nevében elfoglalta Várad várát. Megdőlt I. Ferdinánd hatalma, s egyben a katolikusoké is. Ekkor Várad mintegy máról holnapra a reformáció egyik központja lett. Ez kihatott Biharpüspöki és az ősi római katolikus templom reformálására.

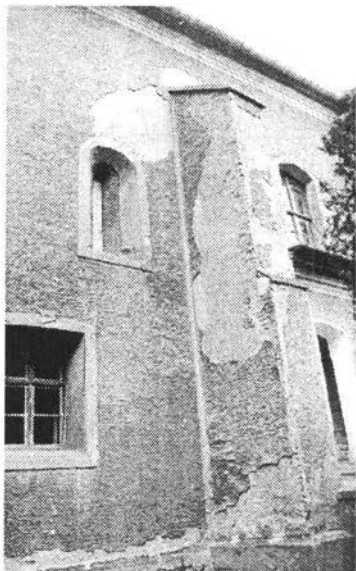

A templom északi oldala

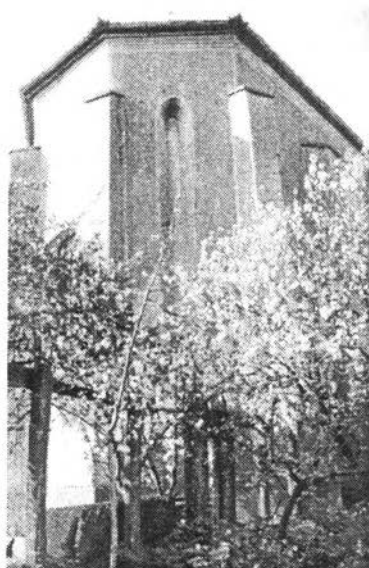
A templom külső leírása

Az egyhajós református templomot az évszázadok során többször is átépítették, mai formájában keveset őrzött meg egykori fényéből. Stílusegységnek nyomát ma már nem találni. A templomkert felé néző déli homlokzatán a hajó két támpillére közötti tölcserbélletes ablaka ennek a résznek a román kori eredetét bizonyítja. Ugyanitt nem sokkal a lábazat felett a vakolat alól előtűnő homokkő kockák választ adnak e kor építőanyagára is. Egyes helyeken a fal vastagsága meghaladja az egy métert is, s a fal közepe valószínűleg odatlan mésszel leöntött téglá és kő keveréke, máshol üregek vannak.

A templom jelenkori ablakai 1800-ban váltották fel az átépítés utáni gótikus ablakokat.

Az 1955-ben napvilágra került
román kori ablak

A gótikus stílusra utaló vakablak
az északkeleti szentségzáródás falán

Az 1955-ben napvilágra került ablakok

Hogy milyenek lehettek, arra az északkeleti szentélyzáródásban meghagyott hat méter magas keskeny csúcsíves vakablak ad választ. Bunyitay korában a hajó egyetlen szegmentíves déli ablaka alá egy „ízléstelen falépcsőzetet alkalmaztak, mely a karzatra vezet”. A mostani betonfeljáró 1955-ben a nagyjavítás során épült.

Igen érdekes építészeti clemre figyelhetünk fel a templom déli cinterme mögött. Az oldalfal itteni kiszögelése már Bunyitay Vince figyelmét is felkeltette, szerinte: „első tekintetre egy lebontott, vagy be sem végzett torony alsó részének látszik, de toronynak gyenge lett volna; valószínűbb, hogy e kis kápolnaszerű hely valamelyik sír fölé emelt oltár befogadására készült, legalább ugyanilyen helyen, egészen hasonló alakítású oltárhelyet látunk ma is a pesti belvárosi plébánia egyháznál”. Bármi is lehetett, de az elé emelt cinterem későbbi építmény, de mindenképpen 18. század előtti, mivel az ezt követő feljegyzések nem szólnak építéséről, akárcsak a templomhajó nyugati szárnyához épített társáról. Ablakaik cseréjéről ellenben az Aranykönyv megemlékezik, 1803-ban történt.

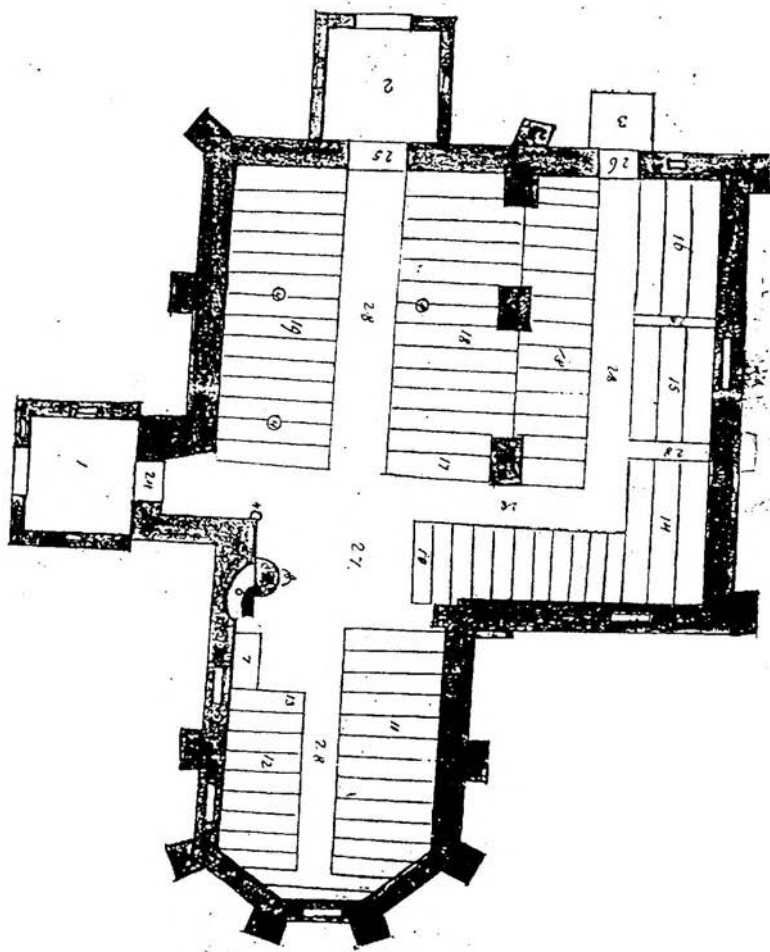
A gótikus templomot idézik a 80 centiméter széles lépcsőzetes támpillérek. Némileg hosszabbak, mint a szentély pillérei.

Akárcsak a cintermek esetében a templom északi oldalához emelt „kistemplom” építéséről sem maradt feljegyzés. Eredeti ablakait 1803-ban kicserélték két szegmentíves ablakra és egy kisebb egyenes lezárására.

A kistemplomnak említett oldaltemplom támpillérei jóval vaskosabbak és nagyobb alapterületűek.

A templom nyugati homlokzatára ma már nemigen van rálátás. Körbeépítették, és egy terebélyes fa is árnyékolja. Így nem olyan szembetűnő az alacsony háromszögű oromzatú cinterem és a templomhajó impozáns oromzata közti kontraszt. Hiába is keressünk rajta rózsablakot, a simára vakolt felületen mindössze egy szegmentíves ablakon és az oromzat csúcsán kialakított csonkakontyban akadhat meg a tekintetünk. Mindkettő későbbi átalakítás eredménye, akárcsak a cinterem parasztbarokk stílusú oromfala. A templomot ma már cseréptető fedi, akárcsak a két cintermet.

1955. január 2-án a templomot műemléknek nyilvánították.

A templom alaprajza és belső elosztása

1. Portikusz a főbejárattal, 2. Portikusz – nők bejárata, 3. Portikusz a kistemplomhoz, 4. A karzat faoszlopai, 5. Szószék, felette korona (1777), 6. Feljáró a szószékhez, 1677-ben Kisfalvi Tamás prédikátorságában vágatta ki Eperjesi Márton főbíró, 7. Papi szék, három üléssel, 8. Kerek úrasztal a szószék alatt, 9. A nagy és kistemplomot elválasztó oszlopok, 10. Bírak padja, mögötte a férfiaké, 11–16. Férfiak padjai, 17. Presbiterfelelségek padja, 18–19. Nők padjai

A templombelső

A nagytemplomban két irányból lehet belépni, a déli oldalbejáraton, illetve a hajó hossz tengelyében lévő déli cintermen keresztül. Az itt lévő csúcsíves ajtaját 1776-ban átépítették, meghagyták eredeti ívelését, de beépítették egy alacsony, mindössze 1,60 méter magasságú, 90 centiméter szélességű ajtóval. Az átalakítás évét leolvashatjuk az ajtó zárókövéről, de beszámol a kőfaragók munkájáról az Aranykönyv is.

A nagytemplomba lépve az utólag kibontott román kori ablakot leszámítva régebbi korok építészeti stílusára ma már semmi sem emlékeztet. A gótikus diadalív csúcsa a padlástérig terjed. Látható ott még egy falfestménytöredék is. Ami a templom mennyezetét illeti, Bunyitay a kazettás mennyezetet láthatta, de az óta már azt is kicserélték 1921-ben vakolt síkmennyezetre.

A szentély mennyezete kb. egy méterrel magasabb, mint a hajóé. A falat körbe a mennyezettel való találkozásnál barnára festett stukkóprofilokkal díszítették.

Bunyitay Vince utalt a templom alaprajzára is, könyvében közölte is, de anélkül, hogy megjelölte volna a felmérés évét.

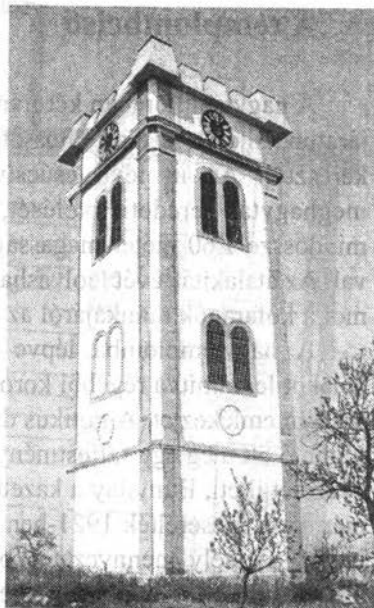
Érdekesége, hogy a kistemplomot szaggatott vonallal rajzolta, utalva arra, hogy a gótikus templomhoz képest későbbi toldalék. A kérdés, hogy miért nem rajzolta be a két cintermet is, amikor valószínű, hogy ezek is a 18. század előttiék, hiszen 1720-tól építésükről nem történt említés.

Az alaprajz választ ad a gótikus templom boltozatára is. A szentély a nyolcszög három oldalával záródik, ahol a sarkokra állított támpillérek támogatják a falakat. E négy támpillér mellett a szentély hosszoldalain lévő egy-egy közbülső pillér jelzi, hogy a tulajdonképpeni szentélyvégződés előtt még egy boltozati szentélynégyyszög is volt, melyet keresztboltozat fedett. A Bunyitay által közölt boltgerincmetszeti rajz szerint orrtagos bordaprofilról lehetett szó. Jól megkülönböztethető tehát a tulajdonképpeni végződés és az előtte lévő szentélynégyyszög alaprajzi és boltozati egysége. E két boltozati egység határvonalait kívül a szentély hosszoldalain mutatkozó közbülső pillér jelzi. Nem ilyen egyér-

Ödvozei
Biharpüspökiről

Ref. torony

**A torony barokkos sisakkal
1889–1944 között**

A torony mai képe

**A templombelső az egykori
szentélybeli karzatról nézve**

telmü ellenben a hajó gótikus boltozása. Az északi falán a kistemplom építésével – az egy sarokpillért leszámítva mindet lebontották. A déli falon is – a sarkon kívül – mindössze egy pillér maradt. Ha ellenben elképzelünk a déli cinterem két oldalán egyenlő távolságra egy-egy támpillért, akkor az alaprajzon kirajzolódik egy hárommezős gótikus keresztboltozat. Miután a gótikus boltozat – valószínűleg 1685-ben – beszakadt, a támpilléreket már nyugodtan lebonthatták. Hogy a kistemplomot ekkor, avagy az elkövetkező három évtized során építették (az ezt követő építkezésekről már tudunk), arról nem maradt feljegyzés. Bizonyos ellenben, hogy a kistemplom építésekor figyelembe vették a karzatot, mivel a hajó északi falát áttörő boltíves nyílások közül a karzat alatti jóval alacsonyabb a másik kettőnél, azért, hogy a karzat alá férjen. 1955-ben sarokvasból készített üvegfallal választották el a két templomot.

A kistemplom alacsonyabb, magassága mindössze 3,90 méter. Az aránylag keskeny helyiséget valószínűleg eredetileg is gerendázott síkmennyezet fedte, amelyet 1817-ben cseréltek ki újjal.

Két szegmentíves, s egy egyenes záródású ablaka 1803-ból való. 1955. január 2-án a templomot műemléknek nyilvánították.

A templom berendezése

A református templomok belseje igen egyszerű, szinte teljesen díztelen. A padokon és a lelkipásztori széken kívül két reprezentatív, nélkülözhetetlen berendezési tárgya van: a szószék és az úrasztala. A szószéket a téglalap alakú templomoknál rendszerint a hossz tengelybe, a bejárati ajtóval szemben helyezik el. Ez esetben a szószék megmaradt eredeti helyén az ajtó melletti falon. Faragott hangfogóján levő felírás szerint 1777-ben építették, 1954-ben javították. Maga a szószék téglából épült, falba vésett feljárója 1664-ből való. Az úrasztalát 1769-ben készítette Stephan Horvat.

A kompozitfejes faoszlopok által tartott karzatot, a lelkipásztori széket, a padokat 1818-ban „újból csináltatták”.

Kicserélték a régi faberendezéseket, de valószínűleg nem teljesen, mivel az 1968. december 31-i leltározási jegyzőkönyv szerint maradt még 1720-ban, illetve 1769-ben készült pad is.

Újabb keletű a templom orgonája, 1852-ben készítette Besnyő Ferenc orgonakészítő mester.

A templombelső részét képezi még a szentély déli falában épített címeres sírkő, amelyet 1716-ban állítottak Salzer váradi várkapitány feleségének, Rhidly Mária Erzsébetnek, akit akkor a templom alatti kriptába temettek.

A templomtorony

1732-ben kezdték el építeni a tornyot. Addig nem volt tornya a templomnak, harangja lábön függött. Egy 1681-ben készült haranglábról feljegyzés maradt fenn. Talán ennek az alapja lehetett a templomtól nyugatra – mintegy száz lépés távolságra – a Bunyitay Vince által is említett falmaradvány?

A torony csak 1764-re készült el. (...)

A barokkos torony sarkai enyhén legömbölyítettek. Oldalain lizénák futnak végig. Folytonosságukat csak a vízszintes párkányok szakítják meg. Ez utóbbiak négy síkra osztják a tornyot. Földszinti része a toronynak az egy, bejárati ajtaját kivéve tömör. A következő két szintet páros félköríves zsalus ablakok törik át, illetve a középső szint egyes oldalain hasonló vakablakok találhatóak. A koronázó párkány felett mind a négy oldalon toronyóra látható. Daday József alkotása 1881-ből.

Eredetileg zsindeley fedte a tornyot, az 1766. évi villámcsapás után újjá kellett építeni, majd 1798-ban újraszindelyezték. 1881-ben barokkos toronysisakot kapott.

A második világháború alatt, 1944. október 11-én este fél hétkor a tornyot találat érte, kigyulladt és leégett. Csak a puszta négy fala és a két harangja maradt meg. Az ezt követő átalakítás nyomán nyerte 1946-ban mai bástyaszerű kiképzését. (...)

A református egyház harangjairól először 1689-ben történt

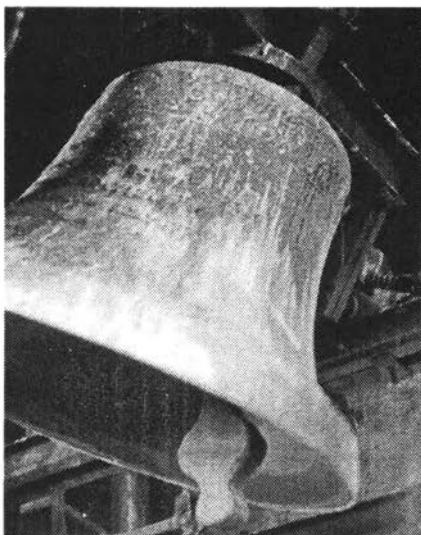
említés, amikor a templom becsesebb vagyontárgyait – így két harangját is – Debrecenbe menekítették.

E két harang születését és a későbbi sorsát is homály fedi, mert bár 1732-ben a harangoknak az épülő toronyba való helyezéséről szó esett, de nem derült ki, hogy milyen harangok is voltak azok. Ekkor már létezett egy harang 1723-ból a következő felirással: „Nobilis quandam Dominus Petrus Szántó hanc campanam donavit libero Oppido Püspöki Sub Indice Domino Magori Istvan die 29 May Anno 1723”; a felső részén pedig: „Goss Michael Franz Zechenser in Ofen 1723”. (...)

Ezt a harangot a mai napig Szántó harangnak nevezik, az adományozó Nemes Szántó Péter neve után, és súlya 560 kg.

A másik harang 1785-ből való, kisebb, mindössze hárommázsás volt. Felirata: „Mich Johann Brunner Goss in Ofen 1784”, Budán öntötték.

1917. április 10-én a Temesvári Militaer Kommando Harangátvételi Osztályára került társával együtt, amelyet 1897. augusztus 22-én avattak fel. E két elkobzott harang helyébe került 1924-ben a legújabb, 825 kilogrammos harang. Felirata: „Az élöket hívogatom, a holtakat elsi-ratom”, alul pedig: Öntette a biharpüspöki Református Egyház jószívű híveinek adakozásából elrequirált harangjai helyett.” Ez a mostani nagyharang, míg a másik egyszerűen csak Szántó-harang.

Az 1924-ben öntetett nagy harang

(Részletek Péter I. Zoltán: Nagyvárad református templomai című kötetből.)

A templom orgonája

Az orgona több mint százötven éves. Elkészülésének hosszas és nem éppen eseménytelen története Pap Károly lelkipásztor feljegyzéseiből ismert, ő szolgált Biharpüspökiben azokban az években. Az orgonakészítés gondolatát Besnyő Ferenc püspöki születésű orgonakészítő vetette fel még 1840-ben. Ajánlatot tett, hogy mint honfi szeretne a gyülekezetnek egy orgonát készíteni. Ez nem valósult meg a szegényes viszonyok, majd az 1848–49-es forradalmi események miatt.

Az orgonakészítés gondolata 1850-ben újra felvetődött. Csontos Imre jegyző fel is ajánlott 50 váltóforintot, majd a helybeli lakosok adományoztak, amiből végül összegyűlt 1750 váltóforint. 1850. április 18-án elment Besnyő Ferenc a lelkipásztorhoz, ő is felajánlott 50 váltóforintot, s ez alkalommal Borsi Sándor főbíró, Dajka András gondnok, Pap Sándor, Jakab Imre és Török Sámuel a presbiterek előtt egyezséget kötöttek egy tíz változatú orgona elkészítésére, amelyben hét manuál és három pedál lesz – a manuálban négy cin- és három fasíp változat. Az elkészítés ára 2000 váltóforint. 1851 júliusában Török Dániel püspöki asztalos Besnyő megbízásából elkészítette az orgona külső borítását és a játszóasztalt billentyűk nélkül 200 váltóforintért. Ám nem várt események léptek közbe.

A júliusi és augusztusi bő esőzések miatt a Sebes-Körös vize megáradt és augusztus 13-án elöntötte a közel eső részeket. Besnyő az áradást előre látva, meg akarta téglával erősíteni a vályogból készült műhelyét, sokat szaladgált a téглаégetőkhöz, majd felhevülve vizet ivott, megbetegedett és a nagy árvíz előtti napon augusztus 12-én elhunyt. A mester még halála előtt kimentette a félig kész orgonát, így azt kiszállították Püspökibe.

1851. augusztus 23-án Papp Károly lelkipásztor Váradi Sándor ifjú orgonaépítővel kötött egyezséget a megkezdett munka befejezésére. Ezt 500 váltóforintért, valamint maga és segédje étellemezéséért vállalta fel. 1851 karácsonyán a fasípok már megszólalhattak. 1852. február 8-ra pedig véglegesen elkészült az orgona.

Izraelita egyház

Már a múlt század végén létezett, zsinagógájukat a századfordulón építették, az államosítás után lebontották. Maradt egy, a zsidó imaház a mai Matei Corvin (Újülés) utca 87. szám alatt.

Baptista egyház

A baptista egyház imaháza 1896-tól létezik. 2003-ban új imaházat építettek.

Baptista imaház

Ortodox egyház

Az 1924/21. számú földreform törvény alapján, április 1. keltezéssel a 3056-os határozat értelmében az ortodox egyház tulajdonába került 1200 négyszögöl földterület az Újtelepen. Erre kezdték építeni a templomot 1937-ben, amelyet 1998-ban szenteltek fel és monostori rangra emelték.

Görög katolikus egyház

Ugyancsak az 1924/21-es számú földreform törvény alapján, április 1-jén kapott 1200 négyszögöl földterületet a görög katolikus egyház szintén az Újtelepen. Erre építették fel a templomukat 1937–38-ban, s fel is szentelték.

Temetői

Mint említettük, Biharpüspöki 1956 óta Nagyvárad városnegyede, ez sok lehetőséget teremtett a céltudatos pusztítás kiteljesítéséhez a temetőkben is. Az Olaszi temető síremlékeink egy bizonyos része a biharpüspöki szeméttelre került, melyet egyesek házuk alapjainak építésére használták fel. Faragott márványköveket!

A várad-olaszi temető után a helyi református temetőben is elkezdődött a vandál pusztítás. Előbb néhány sírkövet döntöttek le, törtek össze. Ugyanígy az eddig megőrzött zsidótemetőben is. Később több családi síremlék (kb. 40) vált az esztelen rombolás áldozatává. A pusztítók kiléte mind a mai napig ismeretlen. Ezeket, feltevésém szerint, nemcsak idegenek végezték. Később ugyanis helybeli pincékben, kertekben szétbontott sírköveket lehetett látni; a pusztítók arra gondoltak, hogy idővel valamelyik leszármazott valamilyen formában újra hasznosítani fogja ezeket...

A temetők jellege

A 11. századtól 1556-ig, a reformációig csak magyar etnikumú, római katolikus felekezetiek ezek a temetők.

A 16. század közepétől kettősség figyelhető meg, de csak valási alapon (római katolikus és protestáns), etnikailag egységesek maradtak.

A 19. század utolsó évtizede és a 20. század elején:

Keresztény: – nyugati: római katolikus (magyar);
 református (magyar);
 baptista (magyar);
 – keleti: ortodox (román).

Izraelita: zsidó (az 1950-es években be is zárul)

1956 után városnegyedi rangra emelkedik Biharpüspöki, a maga sajátos, sokoldalú – pozitív és negatív – következményeivel:

- nem községi, de hivatalosan nem is városi köztemető;
- nem felekezeti, bár látszólag jellegét még tartja;
- a vajúadás állapotában van.

Mi lesz az eredmény? Új születik? Mi lesz az előddel, belehal a szülésbe?

A biharpüspöki temető nemcsak egy holt falu dokumentuma, de az élő település történelmi tükörképe is. Sajnos, a püspöki temető már agonizál, s elhalóban van, vagy valami – ma még ismeretlen – újnak adja át a helyét. Hogy milyen lesz az új?

Régi magyar, neves családok sírkövein – leányágon – díszes idegen nyelvű és jelű feliratok jelennek meg. Ezek – részben – szerzett sírkövek (az Olaszi temetőből). Például Nagy Ákos és felesége két méternél magasabb fekete márványoszlopa, melynek nyugati oldalán olvasható a felírás, az északi oldalán levert, de le nem csiszolt régi szöveghely, a déli oldalon már idegen nyelven (románul), idegen sírjellel, újabb nevek. Több mint százéves sírkövek között áll ez az obeliszk. 1994-ben állították fel, és húzták köré a kovácsolt vaskerítést. Idegen szemlélőnek az anyaga és a munka minősége alapján először csak a régisége tűnik fel...

Ugyancsak itt figyelhető meg – sajátos módon –, hogy az öregtemetőben (mely igen elhanyagolt állapotban van), az első és második sorban már új sírhelyek jelennek meg. Igaz, a református egyház szóban kijelentette, hogy a nem biharpüspökieknek életükben sírhelyet el nem ad. De egyes feliratok szerint nem helybeliek vásárolnak sírhelyeket. Igaz, mi biharpüspökiek is városiak letünk... A második sorban már lefoglalt sírhelyek is találhatók „ocupat” felírással. Megemlítendő, hogy a református egy-

házközség temetőjének területén kívül kaptak temetkezési helyet, ennek ellenére a színmagyar református temető régi sírjai közé kezdenek beékelődni. Milyen engedéllyel?

Egy beszélgetés alkalmával a sírásó mester elmondta, hogy a régi temető új sírhelyeit a román baptisták kapták meg, mert sem az ortodox, sem a római katolikusok nem engedélyezték, hogy hozzájuk temetkezzenek. Feltevődik a kérdés, hogy miért nem temetkeznek a helyi baptista temetőbe?...

A kettősségnek egy másik jelensége, hogy például magyar református lelkész temeti a halottat, de a sírtábla már román nyelvű...

A sírkertek ismertetése

Biharpüspöki területén, a jelenlegi temetőkön kívül néhány temetői nyom is található.

Az Egyházszeg páratlan oldalán (str. Dealului) a 27. házámtól a római katolikus templom és az iskola háta mögötti északi térségben, valószínűleg a legrégebb időkből származó pogány sírokra temetkeztek rá. E térségben a két világháború között még meg volt egy kriptá sírkövel, de ma már nem létezik. A telek jelenlegi tulajdonosa már csak hallásból tud róla.

Az 1970-es évek elején a római katolikus iskola mögötti részen építkezés alkalmával valószínűleg népán-

Báró Rhidly Mária-Erzsébet síremléke

dorlás kori sírokat (számszerint négyet) metszettek át. Az egyik sírban a halott fejrészénél átfúrt vaddisznó agyarakat – amulettet – és sárga fémpénzhez hasonló lemezeket találtak. Sajnos, a csontokat szétdobálták, s a fémlemezeket a gyermekek játszották el. Elmondás szerint vörösrézből vagy bronzból lehetek.

A másik temetkezési hely a mai református templom kertje lehetett, Egyházszeg 18. szám alatt. A templom alatti kriptá sírfelirata alapján a legrégebbi ismert síremlék 1716-ból való, gróf Schulczér váradi várkapitány felesége, báró Rhidly Mária-Erzsébet, aki merénylet áldozata lett. Férjének síremléke a nagyváradi barátok templomában található, ugyancsak faragott címeres márványlappal.

A templom cintermében található:

„Itt fekszik AMAZ

Nagy Tiszteletű és hírvű nevű Férfiú

Madary János Úr.”...

A szöveg a továbbiakban megemlíti születése idejét, 1704, helyét, Komárom városát; tanulmányai helyeit – Győri Református Kollégium, Debreceni Református Kollégium, ahol senior volt, végül a Hollandiai Akadémiáig vitte; szolgálati helyeit: Püspökiben 11 esztendeig, azután Szoboszlón 9 esztendeig, Hajdúböszörményben, majd ismét Püspökiben 11 esztendeig... Így fejeződik be a felirat: „Ezen hosszabb életre méltó Nagy Embernek. Elhunyt élete 66-ik Esztendejében, 1770 Apr. 4.”

Külön temetője volt Micske tanyának, de a háború teljesen elpusztította. Helyén a Borsi út mellett az Avicola egyik telepe működik.

A jelenlegi biharpüspöki temetők keletkezésének pontos ideje ismeretlen. Az újonnan ásott sírok a rátemetkezést igazolják. Esetenként két méter mélységben régi sírokra találnak. A jelenlegi síremlékek 150 évet igazolnak.

Elhelyezkedésük: a településtől keletre találhatók. A Nagy utca–Sohonya utca (Matei Corvin–Molidului) találkozásától a Sohonyán 100 métert haladva érjük el a temető sikátort (Valea Nucului), itt keletnek fordulva állandóan emelkedően haladunk. A pincesorhoz érve erőteljesebb az emelkedő, s jobb kéz felől már a

római katolikus temető kb. 2,5 m magas partja mellett megyünk el és mintegy 40 métert haladva az útelágazáshoz érünk. Az első elágazás Diósvölgy felé vezet, s az út a református temetőt a baptista temetőtől választja el. A másik elágazás az ONCSA-lakótelep felé halad, a kezdeténél a református temetőt határolja el a római katolikus sírkerttől, száz métert tovább haladva a zsidó temetőtől választ el az út. Itt a szintmagasság az 1894-es kataszteri térkép szerint (1:2880 lépték) 70 méter, a település szintnél 12 méterrel magasabb.

Topo számok:

1. Református temető: 3839
2. Római katolikus temető: 3734
3. Baptista temető: 3593
4. Zsidó temető: 3750 vagy 3751-ből 15x10m.

A kataszteri térkép igazolja a száz évvel ezelőtti két történelmi egyház temetkezési helyét. Száz éve létezik a baptista temető is. A zsidó temető az első világháború idején létesült a Klein, Schwartz, Katcz, Popper, Volovics családok jóvoltából. Zsinagógájuk is volt a mai Matei Corvin utca 93. vagy 95. szám alatt, a régi Újülésen.

A felekezeti temetők elhelyezkedése, beosztása, jellegzetességei

Református temető: Topo szám – 3839:3836

Beosztása:

- szántóterület, rajta a Dajka-sírhely,
- Öregtemető,
- Nyilas (szántó),
- Új vegyes temető,
- Újtemető (az 1950-es években hozták létre).

A temető területét hatalmas akácfaák szegélyezték. Két dűlőút metszette át kelet-nyugat irányban. Részben már felszámolták. Az út átszeli az 1950 után létesült temetőrészt egészen az úgynevezett új, vegyes temetkezési részig.

Az átszelt terület sem egységes. Ennek egy része más-más sajátosságokkal rendelkezik. Van egy rész, amely mintegy 90 százalékban megegyezik a régi református magyar temetők jellegzetességeivel. Itt látható egy fekete márvány családi kripta, a Jakab Imréné (1820–1901), aki jelentős polgárosodó gazdaember volt. Ma élő utódai: egy dédunoka, egy szepunoka és leányági leszármazottak. Ugyancsak itt található a második világháború polgári áldozatai egy részének síremlékei, valamint az 1996. augusztus 4-én felavatott emlékoszlop, amelyet a két világháború áldozatainak emeltek. A kezdeményező és kivitelező a helyi RMDSZ és a református egyház. A fekete márványoszlop egy régi család – a Csáki család – leszármazottjainak közös adománya.

A régi, a második világháború végén, 1944-ben leégett halottasház helyén, az 1960-as évek folyamán, Orth Imre lelkipásztor idejében egy kápolna épült. Mára már kibővítették, s fedett előtere van.

Az elsőként említett rész – mint jeleztem – még magán viseli a magyar temetők sajátosságait: a sírok elhelyezkedése kelet-nyugati, a sírjelek református jellegűek, általában szomorúfűz vagy kehely. Fafélék is találhatóak a belső út mentén, jegenye vagy tölgy, a külső útnál akác, dió, juhar, rezgőnyárfa, mayacserje. Sajátossága, hogy a bejárati út mentén a nagy reprezentatív sírköves

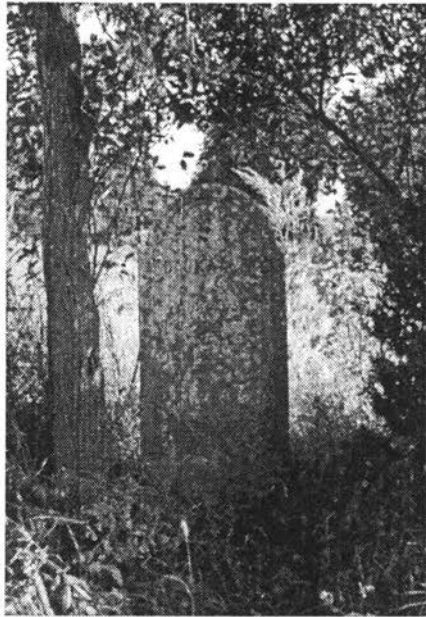

Síremlékek a bejárati út mentén

kripták találhatók. De található itt egy szépen megmunkált fekete márványoszlop is (kb. 2 m magas), még felirat nélkül. Jelenlegi hátsó oldalán nagyon szép kimunkált betűkkel található egy név:

CZIFFRA CSALÁD
NYUGVÓHELYE

E név városunkban, sőt megyénkben is ismert. Kérdés: hogy került ide? Kinek a tulajdona? E területen csak református sírkövek és néhány jól ismert csónak típusú fejfa található. A kriptasor után

A Dajka-sírhely

már nincs magas növényzet. Egyetlen kopjafa van,

a Saszet Attiláé. Am megjelennek a kettős sírjelet viselő sírkövek.

A következő rész tér el a legjobban a régi formáktól, szokásoktól. A sírok egyik sora keletre, a másik nyugatra tekint. Jellemzők itt a modern, szemet rontó beton sírhelyek. A magas növényzet teljesen hiányzik, sok a befedett sírhely, így a dísnövények és a virágok is hiányoznak.

A másik rész még szántóterület, egyetlen sírhellyel. Egy tujafa, bukszusbokor és egy kecskerágófa árnyékában levő sírkövön ez olvasható: „Dajka András és Tarnok Erzsébet: emeltette bánatos fia Dajka Imre, 1862. március 18.” Bár vagyont hagyott, de a leszármazottak már nem gondozták.

Az Öregtemető jellegzetesen magyar református sírkert. A sírok elhelyezkedése szabályos sorokban, a fejfák, a sírkövek mind nyugatra néznek. A temetkezés elhalálozási sorban történt. Ezt látszik igazolni az a tény, hogy fejfák, sírkövek, kripták váltják egymást. Nem volt külön reprezentatív hely.

A temető, sajnos, elburjázott, helyenként járhatatlan. Magas növényzete igen változatos: hárs, vadgesztenye, tuja, bukszus, akác, orgona és többféle díszcserje. Virágai közül még mindig található liliomfélék (sárga, kék, fehér), mályva, bazsarózsa, törperózsa. Szórványosan gondozott sírokat is találunk, ezeknél gyakoriak az oltott tearózsák.

Több mint 50 csónaktípusú fejfa van itt; felírásaik jórészt olvashatatlanok. De található még több mint 40 különböző méretű és anyagú sírkő és nyolc-tíz kripta is.

Az alábbiakban néhány fejfára és sírkőre hívnám fel a figyelmet: csónaktípusú fejfákra, melyeknek mestere néhai Kelemen Lajos és fia; sírkövekre és felirataikra, melyek meghaladják a száz évet.

Még olvasható a felirata két csónak alakú fejfának:

A.B.F.R.A.
Itt nyugszik
Antal Lajos
született
1883.V. 9-én
Meghalt 1963.
XI. hó 9-én,
Élt 80 évet.
Gyászolják
szerető gyermekei,
menyei, vejei,
unokái és
dédunokái.
Béke poraira.
Készítette:
ifj. KelemenLajos

A.B.F.R.A.
E sírhalom alatt nyugszik
Antal Lajosné
szül. Juhász Ágnes,
élt 60 évet.
Meghalt
1950. szeptember 12-én.
Gyászolják
szerető férje
és gyermekei.
Béke poraira.

Készítette:
id. Kelemen Lajos

Sírkövek és feliratok

RácZ József / megh.1854/
neje / Dajka Julianna /
megh.1886 /
fia / József / megh. 1881

Jakab Imréné /
szül. Fodor Julianna /
meghalt 1859 március 18 /
fia/Sándor / megh.1883 október 16

Székely László / megh. 1857/
neje / Tóth Sára /
megh.1881

Csáki Sándor / megh.1860 január 24
neje / Papp Julianna /
megh.1859 február 26

Dajka András /
Bánatos fia Dajka Imre /
megh.1862 március 18

Vásárhelyi Sára /
1870 szeptember 5 /
Szalagnai Lajosné /
megh.1872 július 20 /
Nagy József /megh.1884 június 17

Özv. Hézer Györgyné /
Bonyhai Erzsébet / megh.1872 /
Hézer Károly / 1897 november 20
hű neje / Daróczi Mária 1915

Kiss István / megh.1874 /
neje / Kabai Zsuzsanna /
megh.1899 május 28

Kiss Lajos / megh. 1875 /
leányuk / Eszter / megh.1875 /
Rácz Imréné /
Kiss Károly / megh.1891

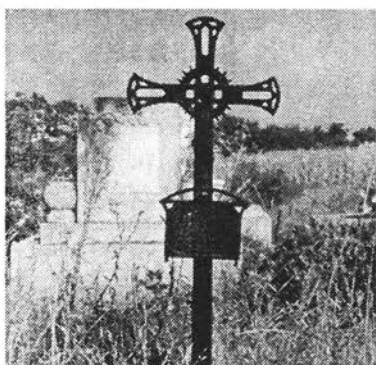
Kovács Ferencz / megh. 1904 /
neje / Szücs Julianna /
megh.1879 június 10

Kántor Imre /
megh.1888 február 24 /
leánya / Eszter / megh.1882
neje / Szücs Julianna /
megh.1893 október 23

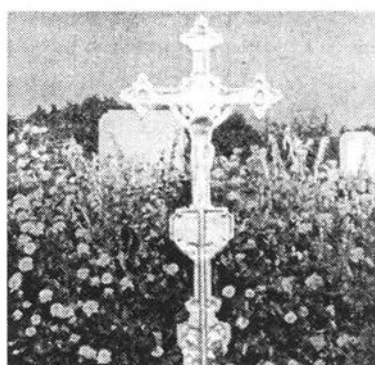
W. Nagy Lajos /
megh.1891 augusztus 18
neje / Szabó Julianna /
1828–1920 január 9 /
Tóth Sára / megh.1893 /
Tóth Ferenc /
megh.1896 március 17

Jakab Imre /
megh.1901 június 18 /
neje / Bónizs Zsuzsanna /
megh.1895 április 25 /
veje /
Szabó István / ref. lelkész /

Molnár Eszter / 16 éves /
megh. 1915 szeptember 14

Nyéki Józsefné szül. Stein Erzsébet
sírja (Palotai sváb családból)

Dobó Imréné
szül. Major Erzsébet sírja

Sajnálatos, hogy a temető ilyen elhanyagolt és pusztuló állapotban van. Helyes volna a temető teljes felleltározása és az utódok nélküli elhunytak sírköveit összegyűjteni, és módszeresen tárolni.

A római katolikus temető a református sírkerttől délnyugati irányban, a sárveremi pincetetői teraszon helyezkedik el. Helyrajzi topo száma az 1891-es nyilvántartás szerint 3734.

Régi jellegzetességeiből még található néhány korhadtt fakeszt és néhány öntöttvas kereszt.

A régi öntöttvas kereszt mellett már láthatók az új stílusú betonba helyezett szűkszavú síremlékek. Gyakori a kettős jellel rendelkező: kereszt–kehely, kereszt–szomorúfüz ábrázolás is.

Öt sírkövet – keresztel bevésve – exhumálás révén az Olasz temetőből helyeztek ide. Itt egyetlen faragott kopjafa található: Monea Kati – született Szamos, 1943–91.

A sírok elhelyezkedése a régi részlegben egységesnek mondható: északra néznek. A terjeszkedés és rátemetkezés következtében ez a rend megbomlott. A régi észak-déli mellett megtalálhatók a fordítottak, dél-északi elhelyezés is. Jellemző, hogy a magyar nevek mellett gyakoriak a német hangzású (sváb) nevek.

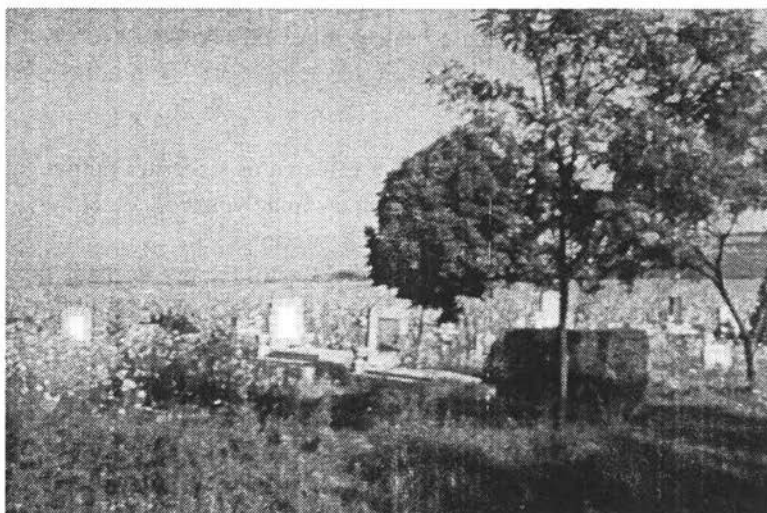
Itt is megváltoztatták a temető jellegét az utóbbi évtizedek. Sok az új betonsírkő, márványlappal és betonkerettel vagy lefedve, és sok az idegen nyelvű felirat.

A temető közepén – még a régi, ki nem bővített részén – áll egy magas fafeszület. Itt Mindenszentek napján délután szentmisét tartanak. A misén a római katolikusok mellett más felekezetűek is részt vesznek.

E rész növényzete megfelel az előzőleg tárgyalt temető növényzetével. Jellemző, hogy a be nem fedett és gondozott sírokon az évszak virágainak széles skálája található.

A baptista temető a református temetőtől északnyugatra található. Száz éve létesült, telekkönyvileg 1927. szeptember 30-án. Ez a temető őrizte meg a legjobban a magyar és felekezeti jellegét. Itt is van hat csónak típusú fejfa, négy fekete márványoszlop, ebből egy kovácsoltvas kerítéses kripta.

Pontelli család kriptája

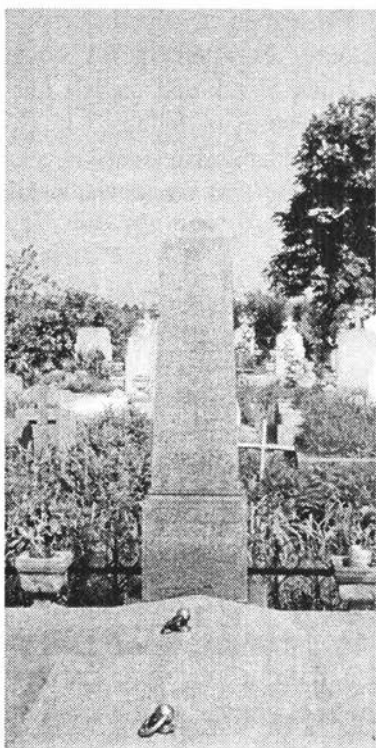
4x4 m vaskerítés, 95 cm magas.
 A sírkő méretei: alap 17 cm vastag,
 65x48 cm téglalap; középső rész 50
 cm magas, 48x30 cm, írásos fel-
 sőrész 110 cm magas 39x22,177 cm
 összmagasság, szürke márvány,
 készült a Weiszlovits-műhelyben,
 Nagyváradon.

Feliratai a déli oldalon:

NEJE
 CZEGLÉDI ROZÁLIA
 ÉLT 91 ÉVET + 1924
 PONTELLI EMIL
 ÉLT 50 ÉVET + 1925
 NEJE
 ZSIDAY ILONA
 ÉLT 56 ÉVET + 1931

Az élet álom, ébredés a jéghideg halál
 Mely után reád halandó egy dicső
 élet vár

Béke és áldás poraikra

Gondozott terület. A sírkövek elhelyezkedése észak vagy déli irányú. Csak magyar nyelvű feliratok olvashatók.
Az északi oldalon

PONTELLI CSILLA
SZ. 1909
+ 1997
PONTELLI ILONA
SZ. 1901dfgdfg
Diakonissza testvérek

PONTELLI LÉNÁRD
SZ. 1833. április 22.
+ 1898. Decz. 30.

LUKÁTS MÁRTONNÉ
született: 1812. Dec. 17.
mehalt: 1866. Jun. 28.

FIA

LUKÁTS SÁNDOR
Szül. 1839. jun. 16
mehalt 1868. okt. 31

VEJE

SZTAVE VIKTOR
szül. 1842. évben
megh. 1868. nov. 13.

Kerítése 1 m magas 2 m
széles, 3,1 m hosszú -,
vörös márvány sírkő

ITT NYUGSZIK

Dr.
Beleznay Károly
 Bihar-Püspöki plébános
 született: 1851 október 14
 meghalt: 1897 október 15

Adj Uram örök nyugalmat
 neki

A sírkő:
 homokkő alapon 90x50 cm
 fehér márványlap,
 magassága 45+90+33=138 cm.
 A munka a Weiszlovits-
 műhelyben készült,
 Nagyváradon

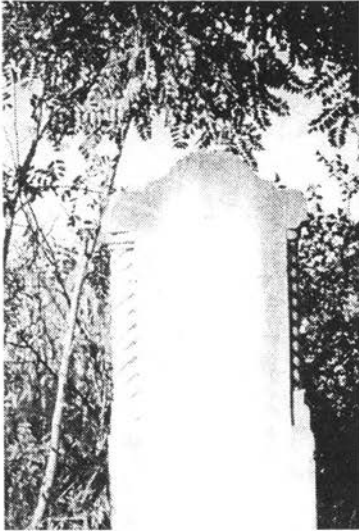
A **zsidótemető** a legfiatalabb a településen. Az első világháború után létesült. Sajnos, a teljes pusztulás szélén áll. A második világháború után a megmaradt zsidóság kivándorolt. Zsinagógájukat lebontották, temetőjüket gondozóra bízta. Szöges drótkerítéssel vették körül. A gondozó azonban meghalt, a temető ápoló nélkül maradt. És felügyelet nélkül ez is a vandalizmus áldozatává vált.

Két sor sír volt – a nyomok szerint – hat-hat sírhellyel. A sírhantok dél felé néztek.

Jelenleg található egy teljesen ép fehér márvány síremlék és egy ledöntött vörös márvány.

Ezekon kívül még megtalálható a második sorban három sírkő alapzata a kitört felsőrész maradványában. A többit csak a kiszedett sírkövek gödrei jelzik.

Sajnálattal állapítható meg, hogy a biharpüspöki temetők elhanyagoltak. A temetőkről gondos felmérések, bejegyzések, leltárak hiányoznak. Kivétel az egyházak elhalálozási nyilvántartása.

Az ép sírkő héber és magyar feliratu: A ledöntött vörös márványon csak a héber felírás látszik

KLEIN BENŐNÉ
szül. Hold Rózsi
élt 48 évet
megh. 1935 június 26

Meg kellene szervezni a gondozást, hiszen régen volt temetősz. Fel kellene leltározni a sírköveket, sírhantokat.

Miután Biharpüspöki városnegyeddé vált, ezen a téren is zűrzavar uralkodik, mind a sírok elhelyezésében, mind a sírkövek, sirtáblák és feliratok megjelenítésében.

Temetési szokások

Régen igen pontos szokásrend volt a harangozás. Ez a híradás a halottnak megfelelően szólt és ingyenes volt. Férfinak nagyharanggal, majd két haranggal; nőnek csak nagyharanggal; gyermeknek csak kisharanggal.

A többi harangozást fizetni kellett, ez viszont már társadalmi rangot, pozíciót is igazolt. A temetésre előbb egy haranggal gyü-

lekezőre, majd két haranggal, amikor a pap, a kántor, a funerátor és az éneklő gyerekek elindultak. Ez is ingyenes harangozás volt.

A ravatalozás a háznál a nagyszobában történt. Voltak halottöltötetők és borotválók; ezeket néha a család valamelyik tagja végezte. A múlt század elején még ismert volt a virrasztás.

A sírásást régen a rokonság és a jószomszédok kalákában végezték, ma fizetett sírásókkal végeztetik. Jellemző a padmaly. A sírásással egyidőben végeztették a fejfa készítését is. A fát – akácfa – már előre kiszárították. A mester kifaragta, preparálta, az alsó részt égetve, a felsőrészt valamilyen marhamáj keverékkel vonta be, ettől fekete színt kapott. Ezek után a mester rávéste a kapott szöveget. A fejfát általában a temetés előtti órákban a család, a rokonság vitte ki.

Általában a háztól temettek, csak ritkán a templomból. A halottat díszes gyászkocsin vitték ki. A gyászolók és résztvevők menetében elől az éneklő gyerekek, a pap, a kántor és a funerátor, utánuk a férfiak, majd a gyászkocsi következett, utána a gyászolók a halotthoz való családi tartozás szerint, de mindig előbb a férfiak, majd a nők következtek.

A halotti tor a két világháború között már nem jellemző, csak családi vacsora. Ma ez sem általános. A temetésen résztvevőket a pincésornál a rokonság fiatal tagjai kaláccsal és itallal kínálták. Ez még ma is dívik, de ez sem általános.

Saszet Győző tanár síremléke

OKTATÁS – ISKOLATÖRTÉNET

Az oktatási intézetek működési formái

1. A reformációig római katolikus;
2. a 16. század közepétől a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcig református;
3. 1720-tól református, majd 1736-tól párhuzamos a római katolikussal 1926-ig;
4. 1926–1940 között párhuzamosan működtek: református, római katolikus és állami román;
5. 1940–1945 között megint magyar nyelvű a két felekezeti iskola;
6. 1945–1947 között visszaáll a 4-es pont alatti állapot;
7. 1948–1949-es tanévtől napjainkig állami oktatás (két nyelven).

Az oktatási intézmények létezése a rendelkezésünkre álló dokumentumokkal csak a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc utáni visszatelepedéstől, 1720-tól ismertek, azaz 280 éve.

Ezen évektől kezdve működött a Református Kollégium. Ez a biharpüspöki református felekezeti iskola valamikor nevezetes gimnázium volt, hol egészen a költői (poeta) osztályig bezárólag tanítottak. A Debreceni Református Kollégium mintájára működött. Az élete kicsiben az anyaiskolának az utánzata volt. Vezetője a rektor, akit tiszteletes cím illetett. Az alsóbb osztályokat a deákok, praeceptorok tanították, akiket többnyire a debreceni főiskolából hozattak, vagy küldettek ki a felsőbb osztályosok, sőt már beöltözött deákok közül. Számuk négy és tizenhét között változott. 1810-ben Kiss Dániel rektorsága alatt négyen működtek, névszerint: Püspöki József, Somogyi József, Demeter András és Tasi József. 1832-től már kettő, majd egy. A gimnáziumot, mely lassan kétosztályúvá lett, Lovas József rektor szüntette meg 1834-ben, amikor mind a latin nyelvet, mind az összhangzatos éneket kiküszöbölte iskolájából. Ezzel megszűnt a biharpüspöki maga-

sabb oktatási forma, de az iskola vezetőjét még száztiz év múlva is rektornak nevezték.

A tiszteletes rektort is a debreceni főiskola adta, a főiskolát elvégzett ifjak közül, rendszeren két évre, de a harmadikra is marasztalhatták. A legtöbb rektor külföldi akadémiára távozott, jövedelme ugyanis elégséges volt erre.

Az egész iskolai fegyelemre való külső felügyeleten kívül a rektor tanította a szintaxista, rétor és poéta osztályokat.

Érdekesebb idézetek az iskola törvényeiből:

„15. paragrafus: Rendetlen összejöveleteket akár az iskolában, akár iskolán kívül kerüljenek, különben megbotoztatván ki-csapattatnak.

16. paragrafus: A szobát tisztán tartsák... különben 30 Ft-ig büntettetnek.

26. paragrafus: Asszonyokat, különösen pedig gyanús személyeket a rektor tudta nélkül nem szabad szobályokban fogadni.

27. paragrafus: Estveli harangszó után az utcán járni tilos, különben az éjjeliőr megfegyelmezi.”

A tanulók tandíja például 1745-ben: „Poeta 2,04, Syntaxista 1,50, Gramatista 1,25, Rudimentista 1,02 Fr. ung.” (magyar forint).

A kollégiumnak tett adományok

1849-ig rendszeresen fogadott a püspöki egyház a kollégiumból ünnepi követeket.

1852-ben a püspöki helv. hitv. egyház a város 666 pengő Ft és 50 kr. (1 Ft alatt 3 db jóértékű ezüst húszast számítva) alapítványra kötelezte magát a főiskola átalakítására. A kötelezvény megvan. Papp Károly lelkész, Borsi Sándor főbíró, Bakáts János bíró, Borsi Miklós gondnok, Kis István presbiter és Csontos Imre jegyző írták alá.

1859-ben a főiskola újbóli fedezésére szükségelt 30–35 ezer Ft költséghez három évig 20–20 Ft-tal járulni határozottatott.

A leányiskoláról tüzetesen általában semmi feljegyzés nem

található, melyről különben nem lehet kételkedni, hogy ilyen virágzó egyházban megfelelően gondoskodnak róla. A tanrend a felső rendeletek szerint azonos volt a fiúiskoláéval, kivéve a latin nyelvet. A pontos feljegyzést csak a „Schola könyvben 1849” kezdtek el vezetni. A tanítókról viszont a gondnoki számadások lapján elszórva találhatók utalások. Ezek nyomán:

Év	Tanító
1753	Márkó János
1757	Szabó István
1767	Salánki ....
1776–1792	Simon István
1792–1794	...ótás János
1794–1799	Török János
1799–1816	Bende János
1816–1820	Ambrus Mihály
1820–1825	Sárközi István
1825–1929	Sándor Mihály
1829-től	Fekete Sámuel

Az iskola mellett két tanítónő számára is fenntartottak lakást és kertet. Ma is létezik egy lakás, egy volt idős tanító lánya lakja. A másik lakás a ma működő iskola könyvtárául szolgál. A tantermeket, állítólag, egy kisiparos asztalosműhelyként bérlti a várostól. Egy másik feljegyzés szerint csak 1887 januárjában kerül a Református Egyházközség tulajdonába.

A Nagy utca, ma Rectorului 1. szám alatt működött 1858-tól Biharpüspöki első óvodája, amely először Papp Károly lelkész házában volt. Valószínű, hogy később került az egyházközség tulajdonába, de az 1894-es nyilvántartásban már tulajdonaként szerepel. Ma a harangozó szolgálati lakása.

A református oktatási intézet párhuzamosan működött a római katolikus felekezeti iskolával.

A biharpüspöki római katolikus osztatlan népiskola története

A biharpüspöki Római Katolikus Iskola legrégebb múltjára vonatkozólag semmi történelmi adat nem áll rendelkezésünkre, mert a hitközségnek a 16. században a protestantizmusra történt áttérésével az iskola is megszűnt. A plébánia visszaállításával egy időben történt az iskola újramegnyitása is Okolicsányi János váradí római katolikus püspök által, 1736. augusztus 10-én.

Az iskolának semminemű ingatlan vagyona nincs, csupán a néhai Turay János biharpüspöki plébános által tett 84 forintos alapítvány, melynek kamatai évenként a szegény gyermekek tankönyveinek beszerzésére fordítanak. A 84 Ft alapítványt a nagyváradi latin szertartású káptalan által kezeli. A nagyváradi püspök lévén a patrónus, az iskolaépület hiányait ő fedezi. Az iskola fenntartása átlag 400 forintba kerül. Mivel az iskola felekezeti, csupán a hívek járulnak hozzá ötszázalékos iskolaadóval, mely 25 forintra tehető.

Az iskolaépület a nagyváradi püspök tulajdona. Iskolahelyiségül folyton más-más épület szolgált. A jelenlegi iskolaépület 1736-ban épült, egész 1854-ig a plébános lakása volt, s az idő óta a tanító lakásául és iskolahelyiségül szolgál. Ipolyi Arnold püspök 1886-ban az iskolát megnagyobbíttatja. Az iskolának van egy tanterme, mely a törvény követelményeinek megfelel. A fűtésre egy vaskályha, szellőztetésre négy ablak szolgál. Az árnyékszékek megfelelnek a közegészségnek. Téli tornahelyiség nincs, nyári tornahelyiségül az iskolaudvar szolgál. Van faiskolája és konyhakertje, amelyekben a gyermekek a fatermesztés és zöldségtermelés ügyességében a tanító által tanítatnak. A kert igen jó állapotban van, a tanító gondozza.

Házi ipari tanműhelye viszont nincs. Tanítói vagy ifjúsági könyvtár sincs. Csupán az iskolás gyermekek könyvei, s néhány taneszköz létezik, aminek a gondját a tanító viseli. Az iskolafenntartó semmit sem költ a taneszközökre.

Különben az iskola megfelel a kor kívánalmainak. Mind az elemi, mind az ismétlő iskola, osztatlan. Egy tanító működik ben-

ne, Pállfi László, aki 1852. június 27-én Nyírmadán (Szabolcs megye) született. Római katolikus vallású, a magyar nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírja, beszél még németül és románul. Oklevelét 1873-ban Egerben szerezte. Ez a kormány a törvényes követelményeknek megfelel. Az iskolaszék választotta meg, s az egyházmegyei hatóság megerősítette. Működött még mint segédtanítóként Napkoron (Szabolcs megye) egyévig és Soborsinban (Arad megye) önállóan, 11 évig. Szolgálati bizonyítványa mindkét helyről van. Tagja a nagyváradi vidéki tanítói és az országos méhészeti egyesületnek. A tanítói gyűléseken megjelenik. A Néptanítók lapja és a Magyar méh című szaklapokat járhatja, s tanítói szakkönyveket olvas. A megyének a Berettyó és Körös vidékét, valamint az Érmellékét utazta be. A megyeszékhelyen hetenként megfordul, az ország fővárosát, valamint a nevezetesebb városait is csak leírásból ismeri. Külföldön nem járt. Miután nem utazott, tapasztalatairól nem írhatott semmit.

Zenével foglalkozik, de zeneegyesületben részt venni nincs alkalma. Mind az állattenyésztéssel, mind a kerti gazdászattal és méhészettel sikerrel foglalkozik. Házi iparral nem foglalkozik. Mellékfoglalkozása a kántorságon kívül nincs. Közvetlen előljárója a lelkész, s a felügyeletet az iskolaszékkal közösen gyakorolja.

A lelkész tanítja a vallást heti három órában, felügyelője a kerületi esperes.

A tanító a nagyméltóságú püspöki kar által megerősített tanterv szerint tanít. A részletes tantervet az iskolaszék erősíti meg. Az órarendet a tanító készíti, s a lelkészigazgató a gondnokkal megerősíti. Mind a szorgalmi időt, mind a szüneteket az egyházmegyei hatóság állapítja meg. A tanítás június 15-től augusztus végéig szünetel. A vizsgálaton a kerületi esperes elnököl. A bizonyítványokat a tanító állítja ki, s a lelkészigazgatóval aláírják, megerősítvén az egyház pecsétjével. A naplókat, osztálykönyveket a tanító vezeti, azokat zárt helyen tartja megőrzés végett.

Tankönyvek

Egri elemi katekizmus

6 kr.

Egri kis katekizmus

16 kr.

Roder kis biblia	21 kr.
Roder nagy biblia	53 kr.
Mócsi ABC	20 kr.
Bárány II. olvasókönyv	18 kr.
Bárány III. olvasókönyv	24 kr.
Bárány IV. olvasókönyv	30 kr.
Vargyas Magyar nyelv	28 kr.
Lutter számtani módszertan	
Györffy számtani példatan	10 kr.
Vargyas Földrajz	20 kr.
Vargyas Történet	20 kr.
Györffy Alkotmánytan	10 kr.
Györffy Természettan	10 kr.
Györffy Természetrajz	10 kr.
Dobóczy Gazdászattan	20 kr.
Tárkányi Ének könyv – Lelki manna	35 kr.

A tankönyvek jegyzékét az iskolaszék állapítja meg. Egy-egy tanuló könyvei 3 Ft 51 kr-ba kerülnek. Hatóságilag megerősített fegyelmi szabályok nincsenek.

Módszeres értekezletet az esperesi kerületben évente kétszer tartanak, tavasszal és ősszel, melyen a kerületi esperes elnököl, s a tanítói testület egyik tagja az értekezletről jegyzőkönyvet vesz fel.

Sem a hitoktatók, sem a tanítók életrajzi adatai részletesen nincsenek meg. Az okmányok hiánya miatt az iskola története sem állítható össze egészen pontosan. Ami tudható, a következők:

Okolicsányi János püspök 1735. augusztus 10-én a plébánia visszaállításával egy időben állította vissza az iskolát. E célra a plébániától északkeletre fekvő épületet szemelte ki, s ennek az épületnek két elkülönített szobából álló lakása fele részben a tanító lakásául szolgált. Az iskolában csupán két lóca volt, az egyik a fiúk, a másikon a lányok ültek, s pad hiánya miatt valószínűleg ezen is írtak. A tanköteles gyermekek száma nem volt több, mint nyolc.

Először Cziráky Ferenc tanító nevével találkozunk, ki 1735-től 1750-ig működik. 1750-ben Ivalvai György nevét említik a

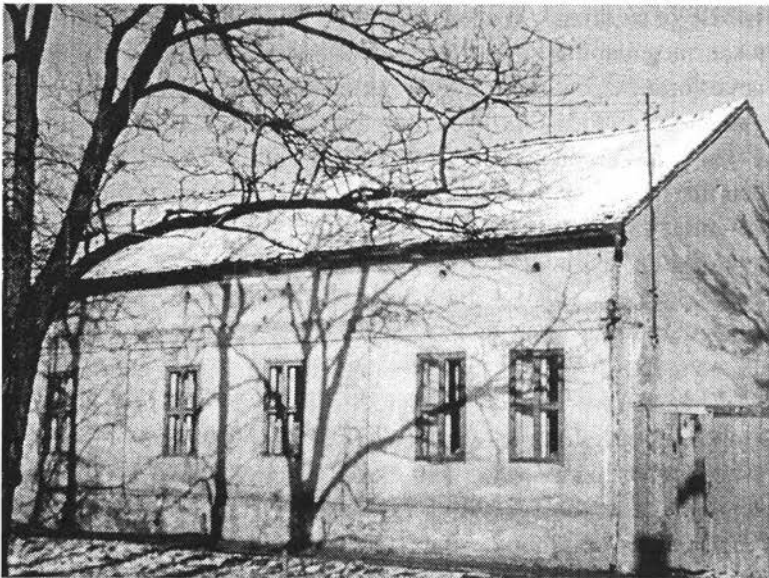
plébánia levéltári okmányai, de hogy meghalt vagy eltávozott-e, erről biztos tudomás nincs, mert 1756-ban Valler József Antal neve fordul elő, ki 1758-ban meghalt. Utána Száloki János lett a tanító, s 1781-ig vezeti a tanítást, amikor is eltávozik, helyébe jött Deverlics Mátyás, aki valószínűleg 1791-ig tanítoskodott, mert 1792-ben Jánossy Tamás nevét említik az okmányok, aki 1807-ig működött. Őt Fejér Ignác váltotta fel 1807-től 1811-ig. Ezen évtől kezdve 1815-ig Körtvélyessy Ferenc exkantor és Vajda Béla neveit találjuk az anyakönyvben, akik a fiókegyházakban a lelkész betegsége alatt a temetéseket is végezték.

1816-ban Farkas József nevét említi az 1823. évi canonica visitatio, ki Berettyószentmártonból jött át Biharpüspökibe, ahol két éven keresztül működött. Ekkor az iskolát másutt találjuk, a mostani plébánia mellé építtetett egy külön iskolaépületet. A gyermekek száma ekkor 27 fiú és 17 leány volt. A lelkész heti három órában tanította a vallást, a tanító pedig tanította a betűk ismeretét, az olvasást, írást és a számtan négy alpműveletét. 1828-ban elhalálozván, helyét Mártonffy József foglalta el, ki 1831-ig kántortanítoskodott. Ez után, hogy ki következett, biztosan megállapítani nem lehet. 1840-ben Leoffelholcz Zsigmond neve fordul elő, később Csatár, aki a tanítói pályáról lelépven, a gyulai kerületben országos képviselővé választották, s akiről csupán annyi tudható, hogy rövid ideig tanítoskodott, mert 1847-ben már Hering Jánosról tesz említést a levéltár, ki igen pontosan és szorgalmasan vezette a tanítást egészen 1851-ig. A tanítás tárgyai a vallás, írás, olvasás, a számolás négy alpművelete és az egyházi énekek voltak. A tankötelesek száma 16 és 22 között váltakozott. Hering János távoztával Kimmerling Bódogot választották meg, aki 1858-ig vezette a tanügyet. A tankötelesek száma 12 és 27 között váltakozott. A tantárgyak nem változtak. A gyermekek szorgalmasan látogatták az iskolát.

Kimmerlingnek 1858-ban bekövetkezett halálával egymást váltották a tanítók. 1859-ben Gyarmathy István, 1860-ban Ruff Zsigmond tanítoskodott. Ezek távozásával még 1860-ban Ruff Sebestyént választották meg, s aki 1882-ig működött. Tanításának első éveiben változtatták meg az oktatási módszert. Tanított vallás-

Kisebbik református fiúiskola – Matei Corvin 183. szám

A volt református leányiskola – Matei Corvin 115. szám

tant, magyar olvasást és írást, német nyelvtant, olvasást és írást, számtant, földrajzot, természettant és természetrajzot, történelmet, egyházi és világi énekeket. A tankötelesek száma 19 és 29 között váltakozott. Tanítóskodásának első éveiben szép eredményt mutatott fel, de később öreg lelkészének gyengesége mellett iskoláját egészen elhanyagolta, olyannyira, hogy csak az járt iskolába, akinek tetszett. Az egyházmegyei hatóság többszöri figyelmeztetése kevés eredményre vezetett és éppen midőn elbocsátásának küszöbén állt, meghalt.

1833-ban Ballavics Antalt, a Veszprém megyei Jásd községből választotta meg az iskolaszék, amit az egyházmegyei hatóság megerősített. Ballavics látva a tanügy szomorú állapotát, s lelkészének gyengességét, az egész tanügyet maga vette a kezébe. Kérlelhetetlen szigorral lépett fel az iskolamulasztókkal szemben. Fáradtsága erkölcsi jutalmát elnyerte, mert a gyermekek a legszebb előmenetelt mutatták fel, s fölöttes hatóságának a legnagyobb elismerését érdemelte ki. Éppen ezen eredménynek tudható be, hogy 1884-ben, az akkor még sokkal jobb javadalmú Bihar község választotta meg tanítójául. A tanköteles elemi iskolások száma 22–27, az ismétlő iskolások száma 8–14 között váltakozott.

Az osztatlan iskola tanítójának fizetése a kántori fizetéssel együtt összesen 932 Ft-ra tehető. Ebből tisztán tanítói fizetés 456 Ft. A tanítói lakás után kerttel együtt 160 Ft, házbért fizetett. Terménybeli járandósága nincs, sem rendkívüli készpénz jövedelme. A fizetésén kívül semmi személyes járandósága nincs, az ötödéves kárpótlék mennyisége nincs megállapítva. Az ismétlő iskolások tanításáért a községtől 20 Ft-ot kap, korrepetációval nem foglalkozik, a faiskola kezeléséért az eladott fák jövedelmének a fele illeti. Semmiféle mellékfoglalkozása nincs.

A tanítónak csupán pénzbeli illetménye lévén, azt az egyházmegyei főpénztár és a váradi 1. sz. püspökségi uradalmi pénztár évnegyedenként utólagosan rendszeresen fizeti. Bevételi naplót nem vezet. Feleségének a házvezetésen kívül nincs mellékfoglalkozása. Az országos nyugdíjintézetnek, s az egyházmegyei segélyegyletnek a tagja, de felesége egynek sem. A két nyugdíjintézetnek a tanító 12 Ft 62 kr-t fizet, a hitközség pedig 12 Ft-ot.

Nem tagja semilyen egyesületnek. A megélhetési viszonyok drágák, mert közel lévén Nagyvárad, a lakosok mindent ott értékesítenek. A jegyző rendes fizetése 400 Ft és 32 hold föld, két öl fa, összesíthető jövedelme a mellékjövedelemmel együtt 1.400 Ft. A vasúti állomásfőnöké pedig 900 Ft-ra tehető. A tanító két év alatt hét napot mulasztott, a lelkész helyettesítette. Az iskolát öt év alatt 294 tanuló látogatta, és pedig 1891-ben 60, 1892-ben 62, 1893-ban 62, 1894-ben 58 és 1895-ben 52. Ezek közül I. osztályba járt 71 tanuló, II.-ba 36, III.-ba 36, IV.-be 35, V.-be 29, VI.-ba 19. Az ismétlőiskola I. osztályába járt 26, a II.-ba 20, a III.-ba 21 tanuló. Az iskolás gyermekek közül 136 fiú és 158 leány volt. Vallásra nézve három görög nem egyesült kivételével mind római katolikus. Nemzetiségüket tekintve: három oláh, a többi mind magyar. Az iskolába lépés alkalmával három tanuló nem tudott magyarul beszélni, azonban bevégezvén az iskolát, mindnyájan megtanulták az írást, olvasást, mivel a tannyelv kizárólag magyar volt. Évenként 8–10 tanuló végzi az iskolát jó sikerrel, 3–4 tanuló rendszeren ismétlésre szorul. Szünidő alatt nincs tanítás. A mulasztott félnapok száma évenként 1500–2000 között váltakozik. A mulasztás oka betegség és ruhaniány.

A legutóbbi öt év alatt semminemű tandíj nem szedetik.

Az iskolai előjáróság az iskolaszék tagjaiból áll, melyet a törvénynek megfelelően szerveztek. Az iskolaszéki tagok az iskolát nem látogatják. Minden hónap első vasárnapján tartanak gyűléseket, amelyen az iskolára vonatkozó ügyeket tárgyalják meg.

A tanköteles gyermekeket a község előjárósága az anyakönyv alapján íratta össze. A tanításra alkalmatlan gyermekekről nem gondoskodnak. A szegény gyermekek segélyezéséről, amennyire lehet, az előjáróság gondoskodik. A tanító fizetését a kegyúrtól pontosan megkapja. Az iskolaszék a működéséről az egyházmegye hatóságának számol be. Az iskola kiadásait a kegyúr fedezi“.

1915. augusztus 1-jétől Pállfi László tanító, ki 30 éven át volt e hitközség kántortanítója, nyugdíjba vonult. Utána ugyanezen időtől kezdődőleg Székely Lajos váradújvárosi kántortanítót

nevezte ki gróf Széchenyi Miklós püspök ökegyelmessége, ki állását el is foglalta.

A világháború alatt az iskola hadikórház volt. A 29-es hadtest volt községünkben elszállásolva, s ezen csapatok kórháza volt. Az 1915–16. tanévet a református fiúiskola egyik termében kezdték meg, azonban csak pár hétig tartott, mert római katolikus iskolaépület felszabadulván, rendeltetésének visszaadott.

A román kormány 1920-tól bevezette a román nyelv tanítását és román nyelvvizsgára kötelezte Székely Lajos tanítót is.

1931. július 14-én nyilvánossági jogot nyert az iskola, a Román Közoktatási Minisztérium 696/1931. számú engedélye megküldésével. A román nemzeti tárgyak, úgymint a román nyelv, román történelem, Románia földrajza és Románia alkotmánytana teljesen román nyelven tanítandók a III. osztálytól kezdve. Pár év múlva az autorizatio (működési engedély) megszabván a fellehető, azaz beírható gyermekek létszámát 43-ban, ez okból kifolyólag csak az I–IV. osztályok maradnak meg.

1938. december havában a román közoktatási miniszter eltöltötte Székely Lajost a biharpüspöki római katolikus iskolánál való működésétől. A Római Katolikus Egyházmegyei Főhatóság, miután Rottensteiner Sándor tenkei római katolikus kántortanító szóbelileg és írásban is többször kérte elhelyezését, őt a biharpüspöki állásra csere útján meghívta, Székely Lajost pedig Tenkére helyezte. 1939. január 15-én reggel Rottensteiner Sándor el is foglalta az állást és megkezdte a biharpüspöki római katolikus iskolánál a rendes tanítást.

1939. július 2-án az iskolaépületbe a román hadsereg ötven katonát szállásolt el, akik a határnál lévő erődítményeknél dolgoztak. 1939. szeptember 11-én az iskolából eltávozott a katonaság és megkezdődhetett a tanítás.

1940. március 4-én Rottensteiner Sándor tanítót a román 85. gyalogezred behívta katonai szolgálatra. Nevezett tanító, mint önkéntes szakaszvezető a jelzett időtől május 15-ig Sulița (Botoșani megye) községben szolgált.

Az 1948-as tanügyi reform után gyakorlatilag felszámolták a volt felekezeti iskolákat.

Az új iskola

Matei Corvin 162. szám — a régi román iskola

1964-ben épült az új iskolaépület a Matei Corvin utca 106/A szám alatt és átnyúlik a Víz utcára. Az épület a tantermek mellett rendelkezik irodahelyiséggel, laboratóriummal, szertárral, tornateremmel, pionír szobával. 1965 és 1968 között a tantestület és a szülők közös munkájával létrehozták a nívós iskolakertet, gyümölcsöst, vidékünkől idegen növényültetvényt, valamint sportpályát.

Az oktatás nyelve 1990-ig magyar, ettől kezdve fokozatosan rátértek a kétnyelvűsége.

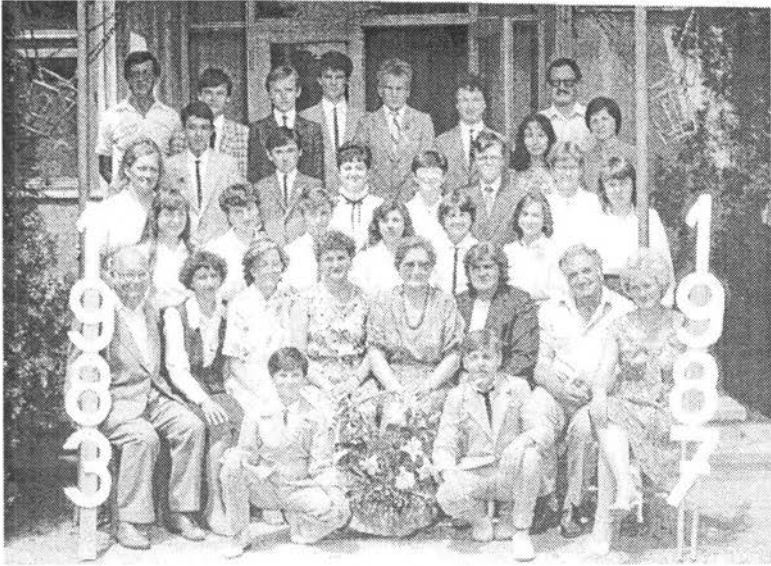
Az 1958-ban végzett tanulók

Tanévzáró – 1971

Az 1984-ben végzett diákok

Végzős nyolcadikosok 1987-ben

Kisdiákok 1992-ben

Karácsony – 1992

Ballagás – 1994

A VIII. osztály 2002-ben

FÖLDRAJZI NEVEK

Sokat mondóak az idősebb nemzedékek által ma még ismert és használt földrajzi, dülő és régi utcanevek, valamint a ragadványnevek.

Tájnevek, a hegyi részen keletről északnyugati irányba haladva: – Pergelő, Diósvölgyi út, Sajgó tető alja, Répás alja, Kántor útja (Hegy kapuval), Kotyor, Cseresznyés, Cseresznyés kapu út, Pontos tető, Bocskai mélykút (1613. labancok), Hérnek tető, Kecse kú, Kerek szilvás, Havas tető, Macsmóna (Mócs malma volt), Felsőpalánk (település volt), Alsópalánk (település volt), Rózsavölgyi-tanya (domb).

Máshol: Gyepföld, Körös-dülő, Lakórét, Kun-tanya (Kunok telepe, de a kunok névszerinti tanyája), Nagyhat – Réthátútja, Koppanta, Gogyori-tanya (csárda volt a Borsi főúton,) Nyilas föld (nevében az ősi földosztás eljárását őrzi).

A vasút két oldalán kavicskitermelő helyek voltak, gyenge minőségű termőtalajjal, ma fel vannak töltve: Juhász-bánya, Báger-dülő.

Ezek a római katolikus egyház püspökségi birtokai, majd később az ortodox és görög katolikus egyházak is részesülnek belőlük: Micske és Fácános.

A település a neveiben sok mindent hordoz, ma már közülük sok tartalmatlan, nem ismerjük jelentőségüket. A református templom környéke a legrégebben lakott rész, de Egyházszeg tartalma magyarázatra szorul. Hódos-domb neve valószínű, hogy a vizek mentén élő hódttól, s nem a hiedelemben, részben még élő török félholdtól ered.

A középkor végén a település bővül, de továbbra is megmarad a Kis-Körös és a dombok közötti térben. Terjeszkedése a Kis-Körös felé irányul, a dombról leereszkedik, aminek különböző okai vannak – vízközelség, környező erdők stb.

Így alakult ki a Nagy utca – Matei Corvin 108–160. szám – a volt Községháza térig.

Sohonya (Sohonnai részből) – ma Str. Molidului – csak a terasz volt beépítve.

A 19. század második felében kialakult az Újülési rész. Neve világos, a mai Matei Corvin utca 20–98. és 15–97. számai között. Másképpen a Dóczi-féle malomtól (mocsaras terep volt és nem épült be) a Kólyi gödörig (a mai blokkalakásokig). E fejlődés már a kapitalista fejlődéssel van összefüggésben.

A Kis-Körösön túli Szeles, melynek csak egy oldala volt beépítve, az is gyéren, nagy telkes portákkal. Itt még ma is ismeretek az eredeti tulajdonosok, de portáikat már felosztották (például Szeghalmiak, Feltótiak, Zombori stb.).

A Hatház utca név nem szorul magyarázatra. Kerekítő, ezektől másik irányú terjeszkedés nyugati irányba. Lobo a Kis-Körös hídtól a falu végéig (a Bábané utcája, hátsó utca – Hátsó sor.). A Kis-Körös baloldalán felsoroltakon kívüli terület ma már beépített, az első világháború végéig a református egyház birtokterülete volt.

A két világháború közötti időben e területen, mint a tőkés fejlődés egyenes következménye, épül ki az 1920-as évek után Újtelep, a Hátsó sortól a vasútállomásig, mely települési rész a második világháború után még ismer valamelyes bővülést. Néhány új utca jön létre, részben a községi legelő és a református egyház területeinek a rovására. Például a Vám utca nyugati oldala és a Dornei utca állomás közötti térben.

E középkori emlékek, nevek világa ezzel még nem teljes, érdekes lenne az ismert családi nevek feldolgozása, mivel minden egyes név embereket, foglalkozásokat takar. A nevek megtalálhatók a középkori krónikák adó- és tizedlistáiban, mint például a Szalárdi, Literáti lajstromokban.

NÉPI ÉPÍTKEZÉS

Lakóházak

A barokk stílus – a virágzó gazdasági jólét következtében – nem állapodott meg, csak az egyházi jellegű építkezésekben. Sokkal szélesebb népi jelleget tölt be az előző művészeti irányzatokkal szemben.

Népi jellege, Biharpüspökiben főleg a 19. században bontakozik ki és az egész településre egységesen jellemző. Az utcák egységes házsorokat, épülethomlokzatokat alkottak. Az utcáorok valósággal elbűvölők voltak az eredeti szépségükben sorakozó változatos és mégis egységes építészeti együttest alkotó íves barokk frontok, homlokzatok, mívés kéményeik, verandáik oszlopsorainak ritmusa, megnyugtató árnyaik igazi élményt jelentettek. E kornak néhány maradványa még ma is fellelhető.

A kúria – udvarház – Biharpüspökire nem volt jellemző, itt a telkes magángazdák épületei léteztek, melyekből jelenleg már kevés van, azok is jobbára modernizált külső formával rendelkeznek. A kettő között a szembetűnő különbség az építkezés formájában, méreteiben, valamint a tulajdonosaik életvitelében van. Például míg az udvarházak tulajdonosai inkább a közéletben tevékenykedtek és a gazdasági ügyeiket az intéző vagy ispán vezette, addig a telkes magángazdák maguk vezették gazdaságukat és inkább csak a helyi közigazgatási életben vettek részt.

Említésre méltó épületek, épületmaradványok

Egyházszeg – Dealului utca 23. szám alatti lépcsőfeljáratú, szárazkapus és pincerészes épület, eredetileg egyházi (római katolikus) tulajdon volt. Lakói: Pápai Károly, Papp Károly és neje, valamint leszármazottjai, leányai Vadászné Mária, Negruiu Mihályné Irén. Az épület maga még eredeti formában áll, de az utcafronti rész már megváltozott. A régi kétszárnyas keskeny,

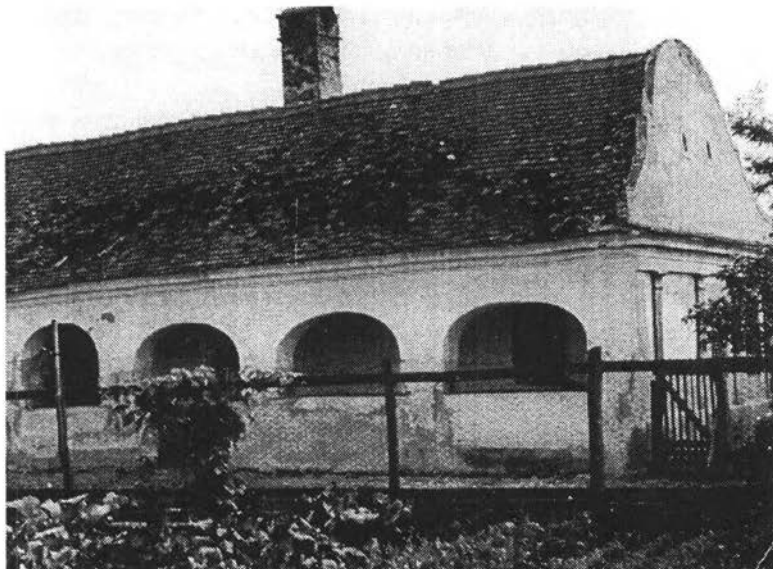

Nádfedeles ház a Víz utcán

Matei Corvin – Nagy utca 170. szám

Víz utca – néhai Pénzes Lajos-ház

Víz utca – Erős Lajos-ház

magas zsalugáteres ablakokat felváltották a modern háromszárnyas redőnytokos és redőnyös ablakok. De megmaradt az eredeti szárazkapu-bejárat, az eredeti több mint százéves kapuval, a benne nyíló utcaajtóval. Az udvari részen a boltíves gangot, vagy tornácot, üveges terrasszá alakították. A telken létező volt gazdasági épületek szükségszerűségük megszűntével a második világháború után fokozatosan lebontódtak, eltűntek ugyanúgy, mint valamikor a kertben lévő bekerített, fekete márványköves kripta. Valószínű, hogy a leszármazott tulajdonosok foglalkozásai sem igényelték a fennmaradásukat (csak halvány gyerekkori emlékekben éltek).

Az épület kora ismeretlen, de az építkezési eljárások alapján 150–200 éves lehet. Egyik sajátossága, mely a településen csaknem egyedül álló, a teljes épület alatt lévő pince, hossza és szélessége megegyezik az épület alpméreteivel. Állítólag az egyház tulajdonának időszakában a Cseresznyés-, Plébánia- és Hérneki-tagok dézsmaszedő helye volt. Méretei: 22x10 méter, a pincelejárát, mely az épület déli oldalán található, még meghosszabbítja kb. öt méterrel. A pince egy egész egységes termet képez, mintegy három méter magas. Ma kihasználatlanul áll; megfelelne egy pincemúzeumnak vagy egy művelődési teremnek.

A Sohonya – Molidului utca – 59. szám alatti ház tulajdonosa a 18. század közepétől a Dajka család, s mint ősiséget birtokolja. A 19. század közepén ismert tulajdonosa Dajka András, kinek síremléke 1862-ből még ma is megtalálható. A 20. század első két évtizedében még mindig a család tulajdonában található, Dajka kapitány tulajdona. Édesanyját akkor még nemzetes asszonynak szólították. Fia a trianoni diktátum után Budapesten telepedik meg. A portát a feleség igen jutányos áron adta el Szabó Zsigmondnak, majd Szabó Zsigmond szintén áron alul cserélte el (családi nehézségek miatt) a vele szemben lakó Rác Imrével. (Megjegyzendő, hogy Rác Imre nagyszülője a Dajka András cselédje volt). Jelenleg Rác Imre fia, Imre, mint tulajdonos lakja a portát. Az ősi Dajka család valószínű, hogy egyházi nemes volt (Nagyságos Nemzetes). A ma is élő Dajkák oldalági leszármazottak és az egyházszegei részen voltak telkes gazdák. Az eredeti, ősi

Víz utca – régi nádfedeles ház

Molidului – Sohonya 59. szám

épület építési ideje ismeretlen. A még maradványaiban (részben átépített) létező épület, az alakításkor előkerült téglák alapján az 1777-es évből létezhet. (A téglákon található számok révén.) A megfelelő téglákat az utcafront homlokzati részébe építette vissza néhai Hódos Károly mester. Méretei: utcafrontban 11+3+9 méter, udvarban: 25–30 méter volt.

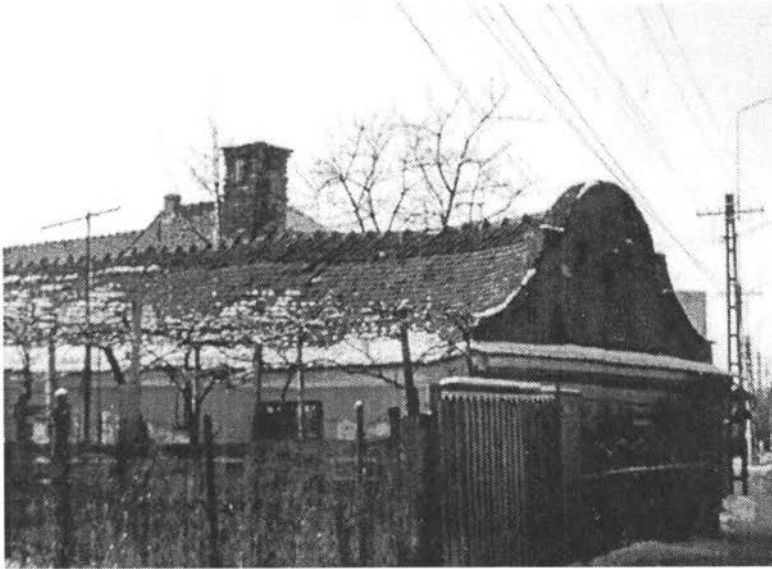
Megjegyzendő, hogy ez az 1777-ben épített épület, mely akkor csak nyugati fekvésű L-alakú volt, a régi ősi ház helyére és pincerendszerére épült. Érdekessége, hogy a pince nem téglával volt kirakva, hanem tölgyfagerendákkal merevítették és fedték be. E pince maradványait az 1960-as években számolták fel.

A régi épület a 19. század első felében (1848 előtt) nyerte el a szárazkapus bejárati szerkezetet. Ma az utcafronti egységes tetőszerkezet már nem létezik, a kapu feletti részt eltávolították.

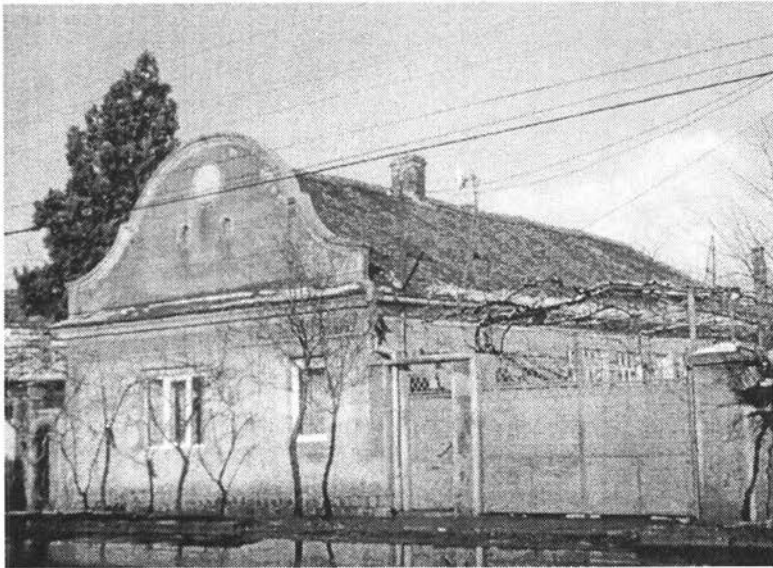
A Nagy utcán, a Durgó időszakos vízfolyásnál áll a Matei Corvin utca 143. szám alatti ház. A Varkus porta felőli szárazkapus bejárati épület a gazda család lakrészé. A kaputól jobbra található a szolgálók lakása és a magtár épülete a Durgó vízlefolyóig. Az udvarban a Varkus szomszéd felőli oldalon – a porta északi oldalán – folytatódik a lakás, konyha és más gazdasági célt szolgáló épületrész. Az eddig felsorolt épületegyüttes egyfödém alatt helyezkedik el. Mérete: utcafront 26 méter, ez nyugati fekvésű; az udvarban lévő épületszárny szintén 20–25 méter. Ebből a szárnyból az utcafronton 11 méter már új építmény, magasztott lakásszintű. Az udvarban a régi épületből több mint 10–12 méter még az eredeti építmény. Az egész épület eredetileg róka farkok cseréppel fedtek. Ezek után található a még ma is meglévő istálló, majd a takarmány tárolására készült hatalmas csűr, mely három oldalról kb. 3–4 méter magasságig fenyődeszkával zártak le.

Folytatólagosan, már a kertben található a település egyetlen olyan pincéje, amelyben szekérral jártak be. Fekvése nyugat-kelet irányú, méretei 100x4x3 méter, azaz 100 méter hosszú. Az első harmadnál egy 10–11 méteres elágazás található a déli irányban és az eredeti főpincével párhuzamosan folytatódik több mint 20 méteren át, majd ismét visszatér az eredeti főághoz.

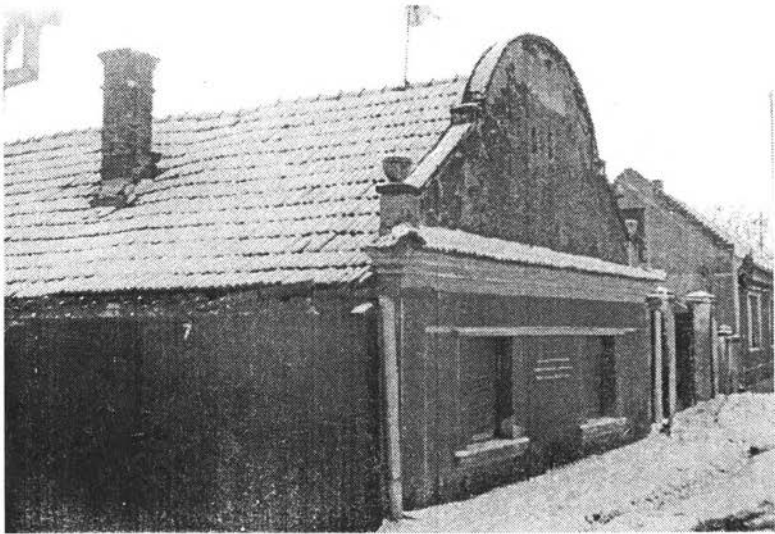
Egy másik sajátossága a téglaboltozat zárása – az éktégla

Matei Corvin 174. szám

Nagy utca – Gyarmati-féle ház

Valea Nucului 5. szám

Matei Corvin 135. szám

helyett itt fenyőágszerűen elhelyezett zárórendszer található. A Biharpüspökiben található több mint 113 pincénél ez nem ismert eljárás. Valószínű, hogy egy mester sajátos megoldásos rendszere.

Matei Corvin utca 112. szám alatt, a Kis utcai feljárónál, a régi vincellérlakás, szintén egyházi tulajdon volt. Itt adták le a Kántor útja részen lévő szőlősgazdák az egyháznak járó tizedet. Az alatta lévő pince átköti a Drumul Hotarului, valamint a Ciucaşului (két bejáratú) utcákat. Ma leányágon kétfelé van osztva és kihasználatlan. Az épület az 1970-es évek elején még eredeti formájában állt. A pitvarban volt a „boglyakemence”, fűtésre szolgáló tüzelő hely (kemence szája), a füstelvezető gólyafészkes szabadkémény. A módosítás után a kémény nyílását mennyezet zárja el. Tornácát, melyet eredetileg stilizált dór oszlopok tartottak, beüvegezték.

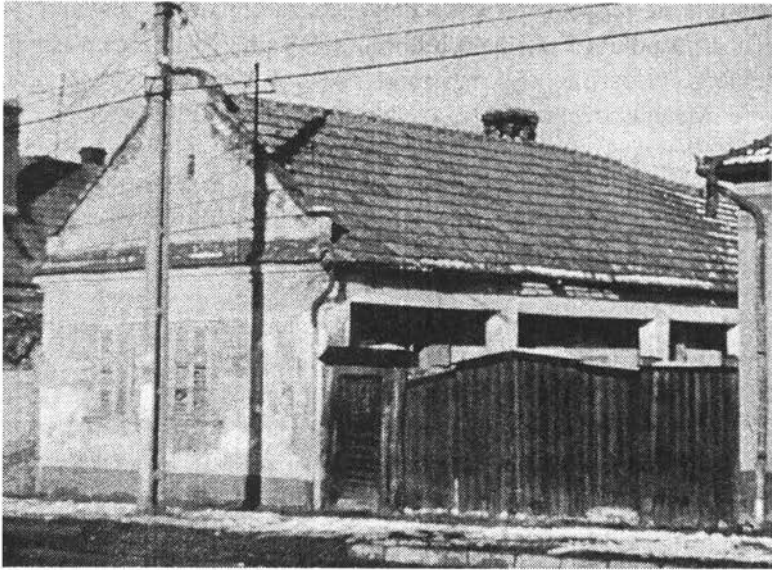
A katolikus dombon, a Rectorului utca 7. szám alatt található az 1736-ban, néhai Okolicsányi János váradi püspök utasítására épített egyszintes, alápincézett klasszikus népi barokk épület. Ez biztosított időleges lakást a plébánosnak, aki újra elindította a katolikus nevelést az épületben létesített tanteremben. Majd a plébánialakás és a kis templom megépítésével – mely ma is eredeti formájában található –, kimondottan csak tanítói lakás és iskolai célt szolgált 1967-ig. 1948-ig mint római katolikus felekezeti, majd mint állami iskola működött.

Az épület sajátossága, hogy alatta hasonló nagy méretű boltozatos pince található, amelyben a középen lévő tartóoszlop körül székérrel is lehet fordulni. A pince közepén található oszlopot a sarkok felé boltívvvel merevítették.

Ugyancsak a Matei Corvin utcán ma még vannak zsalugáteres épületek, de ezek nem szárazkapu bejáratúak. Így a 112. szám alatti Gönczi-féle, a 134. házszámú Bártfai-, a 139. számú Gyarmati- (1982-ben az ablakokat kicserélték), a 149. számú Borsi-féle ház udvari része, valamint a Víz utcán az Erős Lajos-féle ház (1980-ban homlokzatát modernizálták) és Egyházszezen a Tárnok Albert-, Tárnok Lajos-házak. A homlokzatot enyhébben kiugró rizalitok tagolják, oszlopok tartják a bejárat feletti részt, az ereszt.

Az árkádos-köríves megoldást a 70-es években több helyen lebontották és újat építettek.

Matei Corvin 145. szám

Matei Corvin 134. szám

Matei Corvin 123. szám – ma Epy vendéglő

A volt Vargáné-féle kocsmá, vendégfogadó – 1920 után megszűnik

Elterjedtebb az ereszt tartó oszlopos megoldás. Az oszlopok az 5–100 holdos kiscgazdák rétegén belüli megoszlást is tükrözik. Jellegetes az antik dór oszlopok utánzása, alkalmazása, például a Nagy utcán a már említettekén kívül a Létai Papp Imre-féle ház a legjellegzetesebb volt, nádfedeles, zsalugáteres, egy földem alatti. Az 1960-as években lebontották. Az utolsó nádasházat, a Hátsó utca és Szeles sarkán, a Füstös Nagy Sándorét 1995 nyarán bontották le.

Még az egyszerűbb, kisebb tehetséggel rendelkezők építkezésénél is, ahol négyszögletű téglaoszlop képezi az eresztartót, megfigyelhető az utánzat, a dór oszlop alap- és főkiképzése.

Sajátos és még ma is található az egy földem alá való építkezés (lakás, gazdasági épület, istálló).

Gazdasági jellegű építkezés

E kérdéskörbe sorolandók:

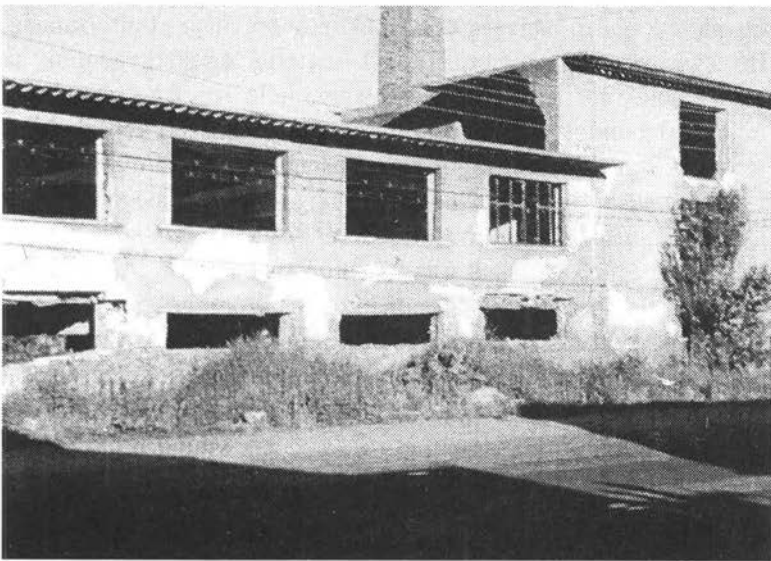
- pincék,
- magtárak,
- górék (tengeri tárolók),
- istállók.

A pincék ugyanúgy, mint a lakások egy letűnt kor gazdasági, társadalmi és kulturális életének bizonyítékai. Igazolják a kor gazdasági szintjét, mit, hogyan és mennyit termelhetek, ez meghatározta a társadalom szerkezetét, melyből kifejlődött törvényszerűen a megfelelő kultúrrendszer.

A pincék a településtől az északi és keleti dombok partoldalaiban épültek, s ma is összefüggő impozáns képet alkotnak. Igaz, a kommunizmus időszakának utolsó harmada és a jelen demokrácia időszak első tíz éve rendkívüli változásokat hozott az eredeti állapot, formáiban, a tartalomban, de még a tulajdonosi állapotokban is. A változások okozta állapotok megbontották a formát – népi barokk homlokzatokat – és szerepüket is. Ezek jellege már nem függ össze azzal a fontos tényezővel, melynek érdekében szükségszerűen létrehozták őket – a szőlőművelés kultuszával.

A volt Dóczi-malom. A volt tulajdonos előtérben lévő lakása
ma könyvtár

A Dóczi-malom – mai képe – Matei Corvin 98. szám

A pincék bejáratai megfelelnek a lakóházak azonos homlokzatrendszerével, így a településsel egy teljes, harmonikus építészeti kultúrát alkotnak.

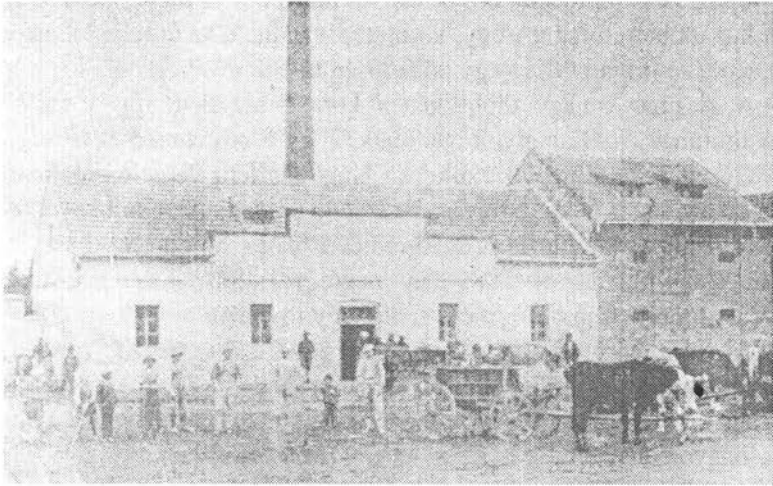
A pincék általában két fő részből állnak: prэшázból (borház) és a tényleges pincéből. A prэшázak általában nagy méretűek, 4x5 m, de találhatóak ennél jóval nagyobbak is. A prэшáz hátsó falának közepétől ajtóval lezárva folytatódik egy 3–4 méter vastag kiugró támpillér, koronaboltozat. Ezután következik a tényleges pince, mely a prэшáztól indulva 2, 3, 4 méter lejtő után folytatódik. E gádor rész szűkebb, mint maga a pince, de sokkal erősebb építmény. Ha innen vizsgálnánk a pincét, megfelelne az egyes vidékeken található ún. lyukpincének.

Méretüket az építés korában, a gazda szőlőmennyiségének arányában határozták meg. Ezen tényezőt figyelembe véve, a településen található pincék száma és méretei arra utalnak, hogy már sok száz éve is igen kiterjedt és fejlett szőlőkultúrája volt a településnek. A szélesség meghatározta a boltív magasságát és szerkezetét. A megvizsgált pincék építése minden esetben forrómeszes kötésű. A boltívek zárási eljárásai változatosak, az etruszk típusú különböző nagyságú éktégláktól, a fenyőágas boltívzárásig. Hosszúságuk a 20 métertől a 100 méterig terjed, gyakoriak az oldalágak, ez főleg a Hódos-dombiaknál jellemző. Ez a rész a még fellelhető nyomok alapján összefüggő pincerendszert képezhetett.

A pincéket fedő agyagos réteg vastagsága, a bejáratától számítva egy métertől 15–20 méter vastagságig terjed. Ez meghatározó a pince hőmérsékletére, a must erjedésére és a bor érlelődésére.

Készítésük, kiásásuk kaláka munkával történt. Általában a rokonság összmunkájának eredményei, de szórakozást is jelentett, evés, ivás, nótázás is kapcsolódott a munkához. (E területen már senki sem emlékszik ilyen munkálatokra, nagyszülei elbeszélését mesélte el idős Nagy S.-né). A téglakirakásokat vizsgálva néhány jelentős dolgot is megállapíthatunk: a téglák kitűnő minősége az égetők, a boltozatok viszont a mesterek kitűnő szaktudását és munkáját dicséri.

Korukat tekintve az ajtófélfákon, ajtókon, szemöldökfákon és néhány helyen, a téglákon található jelzések alapján a legfiatalabb

Loboz – Jakab malom

Loboz – 1943

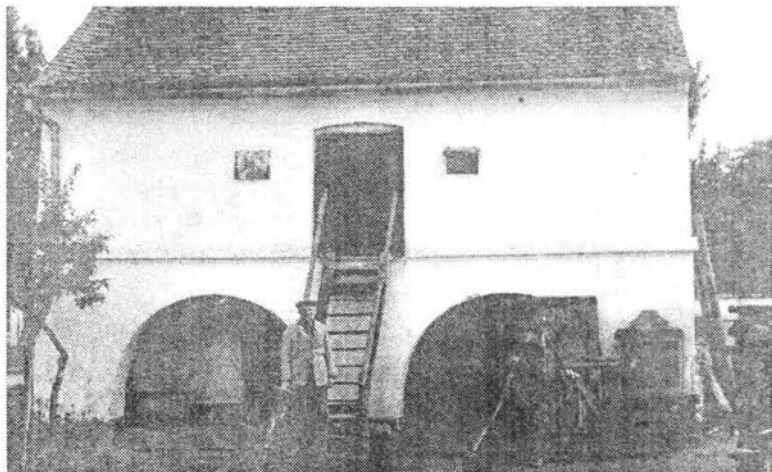
is meghaladja a száz évet. A 20. század komoly pinceépítést nem ismert. A kommunista éra utolsó harmadában és az ún. demokratikus időben, főleg a Vögyi-soron tapasztalható az új tulajdonosok ráépítése (hivalkodás vagy pénzbőségük eredménye).

A pincék nagy többségének kora ismeretlen, így a szőlőkultúrának is. Okmányok igazolják, hogy a 16. század elején egy Fejér nevű gazda egyik szőlőjét a Hágó melletti Pergelő oldalban, a bihari hágói útnál, a forrásnál székelő pálosoknak adományozta.

1889-es kimutatás is 665 hold és 999 öl szőlőt tart nyilván, de K. Nagy Sándor is 1886-ban megjegyzi: Püspöki nagyközség Várad mellett, jó bortermő a szőlőhegy tövében.

Az ilyen ősi szőlőkultúra révén pincék kora nem is vonható kétségbe. Az időszakokénti bőséges csapadék esetén igen gyakoriak a partoldalak, kertek, utcarészek beszakadásai, melyek régi, elhagyott pincéket igazolnak. Esetenként tárgyi emlékek is a felszínre kerültek, sajnos minden szakmai ellenőrzést nélkülöznek.

A pincék ugyanúgy, mint a házak, utcatorokat alkotnak. A 20. század második felétől, e népi alkotásokban rendkívüli változások mennek végbe. Egyes pincesorok – főleg a Vögyi-sor – szinte teljesen elvesztette régi patinás arculatát. 1945-ig mindenhol megőrizték az egész településre jellemző népi barokk jelleget.

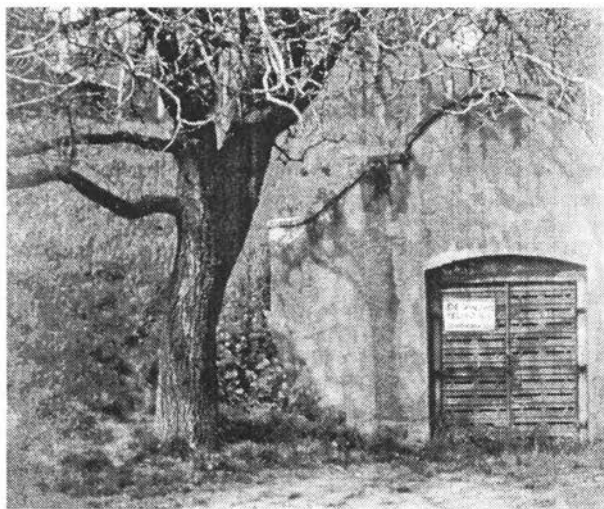
A Jakab-féle gabonaraktár

Pincesorok

Hódos-dombi pincerendszer

Tulajdonosai a Kis-Körös oldalánál:

– Erős Gábor – leányágon Török Ferenc (Szeles) – százéves korában halt meg, de csak családi pincéről beszél, s nem építésről. Hossza ismeretlen – átnyúlt a Hódos-dombi utca alatt. Az 1965–1970-es évek között az utca beszakadt egy traktor alatt, s betömték és elfalzták.

Az Ezredévi – 1897 – emléktáblát viselő pince

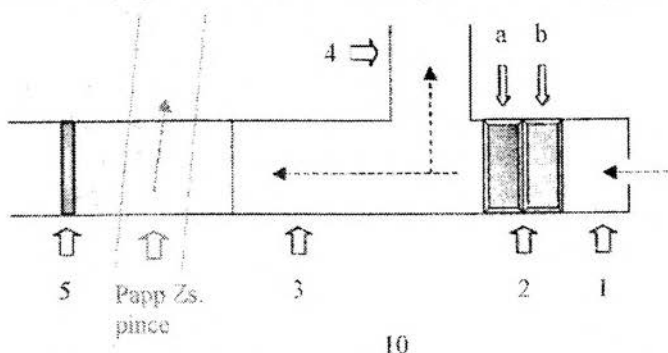
- Patai Károly – ősiség – ma is Patai Károly egyenes ágon;
- Szondi József – leányágon – C. Nagy Sándor;
- Vida Károly – Károly – Zoltán;
- Tárnok Lajos – leszármazotté –, a templomtól keletre.

A Református-domb: a Matei Corvin–Movilíței utcai part-
oldal:

– A református egyház pincéje átnyúlik a volt rektori lakás alá. Használaton kívül van.

– A Kiss Gáspár család utódjai 1937-ben eladják a pincéjüket a Ladányi Károly családnak, s ma az utódok tulajdona. Kora ismeretlen, a volt nagyszülők sem tudtak időt megmondani, hogy török időkből való?! Forrómeszes kötésű nagyméretű téglákból épült, kelet-nyugati fekvésű, északi irányú, 20 m oldalággal.

1. borház vagy prэшáz, 4x4 m és 3 m magas (1937-ben újræpült);
 2. gádor: a. 2 m, b. 2,5 m, magassága 2 m, szélessége 2 m;
 3. pincerész: a jelenlegi rész 22 m, itt elfalazva egy ablak-szerű nyílással. A falazaton túl ugyancsak téglaboltozattal folytatódik, majd ismételen elfalazás figyelhető meg, a további folytatás ma már ismeretlen. Négyméterenként merevítő kötés figyelhető meg. A boltozat zárását nagyméretű éktéglákkal oldották meg. A pince méretei: 4 m széles, 2,5 m magas, az adatok az oldalágra is érvényesek. A fedő agyagos réteg vastagsága 5–7 m között váltakozik.

Jelenleg használaton kívül áll, de nem eladó. A műemlék nevet is megérdemelné, bár hasonlók még találhatóak, pincemúzeumnak is megfelelne.

Az észak-déli fekvésű, toronyirányban elnyúló Papp Zsigmond pince alá nyúlik, amelynek csak az eleje van – kb. 20–23 m – használatban, a többi része beszakadt.

4. oldalág;

5. második elfalazás.

– Matolcsi I., oldalág elfalazva (eladva Püspököknek);

– Tóth Lajos – Lajos, örökösök;

– Schwarcz család, megvásárolta ősi tulajdonosától a múlt századfordulón. A pincét a második világháború kezdetén beomlasztották, azóta érintetlen, így tartalma ismeretlen;

– a református kisebbik fiúiskolánál a pince oldalága jobbra van, de befalazva, a prэшáz lepusztulva, csak bitorlói, gazdái nincsenek;

– Papp Sándor, ma is;

– Hézer-féle, ma Német Ottó tulajdona;

- Ladányi Károly, volt Pápai, ma rokon leányágon öröklés, de házasság folytán már idegen;
- Gere család, leányági öröklés;
- Szarka Károly, ősi öröklődés, eladva Gazs Károlynak;
- Papp János, ősi öröklődés;
- Szabó Sándor;
- Gili vagy Vitéz, Halász Imre örökölte, ma leányágon Lovadi Lajos;
- Nagy Imre, Cserős Lajos (motyós Cserős Lajos fia);
Egyházszegi – a Vögyi lejártnál, a volt hegykapuig;
- Tárnok Sándor, 60–70 m hosszú, oldalággal, volt püspökségi dézsmaszedő pince;
- Papp Kálmán, ősi családi, készítése ideje ismeretlen;
- Tárnok Lajos (Foci);
- Papp József, leányágon folytatódik a pince birtoklása, Csiszár;
- Szappanos Pál, Fodré Lajos;
- Tárnok Lajos (Lajcsi);
- Mezei Zsigmond, leányágon Lakatos – Pénzes – Varga Károly;
- Nilgesz József ősiség, eladva Papp Györgynek;
- Pöszi Nagy Imre – Kígyósi Éva – Nagy Árpád öröklése;
- Varkus – Kiss Károly (vasutas) – Papp Zoltán, használaton kívül.

A Hódos-dombi pincék sajátosságai, történetük

Feltevéseim szerint ez egy részben összefüggő pincerendszer lehetett; ezt bizonyítják az elfalazott vagy beomlott oldalágak és az, hogy sugárszerűen a református templom felé irányulnak. Valószínű, hogy ezért maradt meg mind a mai napig az alagút legendája, hogy kapcsolatban állt a váradi és a bihari várakkal. Még a mai fiatalok is tudják a nagyszüleiktől, hogy ez lehetetlen.

Egy viszont biztos, hogy a Hódos-domb, Református-domb, templom, torony, Katolikus-domb, Egyházszeg talaja Bihar-püspöki ősi, Árpád-kori történetét őrzi. (Jobb időkben megérdemelné a tudományos, szakszerű feltárást.)

Kotyor-oldal

Temetői útnál található pincesor

E pincesorra jellemző, hogy legjobban megőrizte eredeti állapotát. Itt nem jellemzőek a túl nagy méretek, 15–20–30 méter hosszúak. A borházakon vékony agyagfedőréteg áll, a gádor viszont meredeken mélybe lejt.

1. **Kotyor oldal** alacsony partoldalban van. A temető felé haladva:

- Ponyvás-Szabó Sándor-Zsiga, eladva Kabai Gyulának;
- Csáki Sándor, Nagy utca, az ajtón kívüli réztábla a tulajdonos és a mester nevével: Vida Károly;
- Tóth Imre, örökösé, használaton kívül;
- Szilágyi József, örökös Zoltán, eladva Lakatos Józsefnek;
- Szilágyi Ferencz-Bálint, Víz utcai, leányágon, Csáki Sándor, az ősi ajtó 1920-ban kicserélve, a szemöldökfába vésve: Fazekas Lajos (szép vésett írás);
- Szilágyi József-Zsigmond-Jenő, Nagy utcai;
- Szondi Lajos, leányágon örökös;
- Papp Lajos;
- Nagy J., leányágon Paszula, Papp Gyula Béla;
- Papp Lajos, Sohonya, Papp Lajos leányágon;
- Felvinczi István-István, 50–60 m hosszú;
- Szeghalmi József-József-József-Attila, eladva Mogyorósi

Lajosnak;

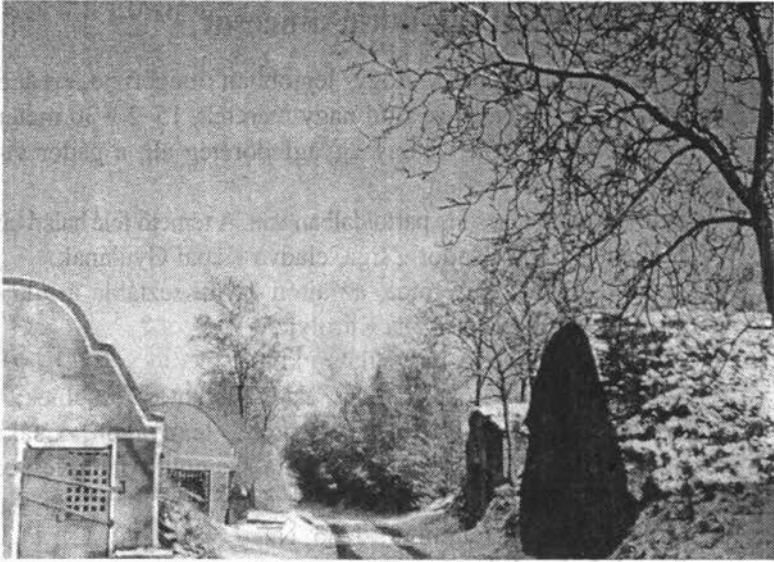
- Pápai Károly, Pápai Károly

2. **Sárverem oldal**: a római katolikus temetői parttól a Kólyi gödörig, a sohonyai és újülési kertek végében van, azaz a Molidului és a Matei Corvin utca 17. számtól 45-ig.

- Szilágyi Albert, leányágon;
- Szondi József-József-Sándor-József-Irén;
- Cserős József, Temető-sikátor – Sohonya-sarok, ma leányágon Varkus Istváné.

Nagy utcai kertek partoldalaiban a Kis utcai feljáróig, Matei Corvin 170-ig, 32 pince, 70–100 méteres is található. E szakaszon még csak két idegen módosított.

Móna-sikátor, a mai EPY ABC-től a Kis utcai feljáróig. Itt található a régi káptalani dézsmaszedő pince, bejárata van mind a

Temetőfeljárt

Sárverem-oldal

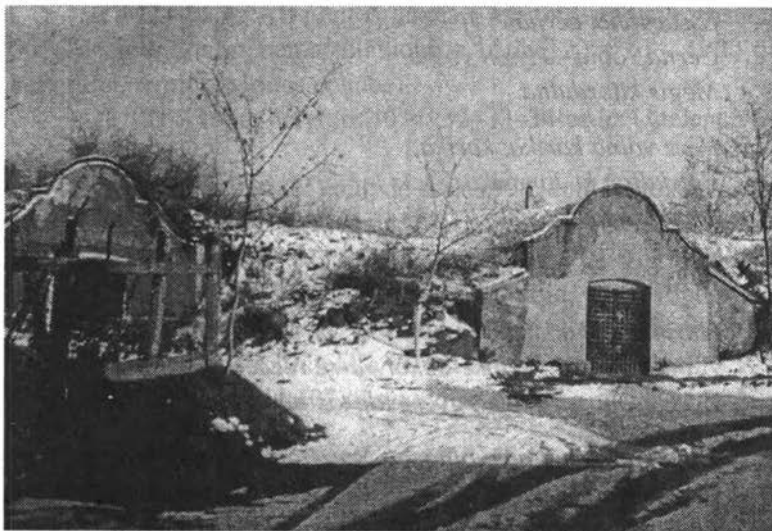
két utcából (Ciucaşului és Drumul Hotarului utcák), itt a tengerszint feletti magasság meghaladja a 120 métert.

Vögyi pincesor, az Egyházszezi és a Kis utcai lejárattól a régi hegykapuig (csőszházig) tartó szakaszon csak két pince homlokzata zavarta meg a harmonikus homlokzati egységet. A volt hegykaputól a Cseresznyés partoldalban már kevés pince őrzi eredeti homlokzatát és ősi tulajdonosát.

Az ellentétes oldal, a Nagybocskai mélyúttól a plébániai részig, hasonló változási irányt mutat. Ezen oldalon, a Vögy összeszűkülésénél található az a pince (Fodoré), amely az Ezredévi emléktáblát viselte. Ma idegené.

E megemlített népi alkotások maradványai a korabeli társadalom kultúrájának szükséges és fontos része volt.

Igen egészségesen fejlődött gazdasági-társadalmi viszonyokból tudott csak kinőni az a több mint 900 éves következetes és tudatosan fejlődő viszonyok alapépítménye. Természetes fejlődés eredménye ez. Ezen alkotásoknak – a harmóniájuk mellett – sajátos hangulatuk volt, amely az emberek belső lelkületét is sugározták.

Temető feljáró

MELLÉKLET

Kézimunkák

Említést érdemelnek a 19. század második feléből ismert, s az akkor nagyon divatos varrottasok, horgolt terítők, mintás vászon szőttesek, függönyök, párnahuzatok. A rátartibbak, módosabbak, még a sütőkendőket, konyharuhákat is kikézimunkálták és a monogramjukat virág és más növényi elemekkel díszítették. De jellegzetesek voltak a szöveges falvédők is. Ezekből ma már csak szórványosan kerül elő egy-egy szép példány, de tulajdonosaik nem értékelik, és különböző célokra használják.

Gyermekversek

Említésre méltók a ma már alig ismert, de ezelőtt 40–50 évvel jelentős szerepet betöltő gyermekversikék, például:

*Lánc-lánc eszterlánc
Eszterlánci cérna,
Cérna volna, selyem volna,
Mégis kifordulna.*

*Pérez volna karika, karika,
Forduljon ki Jancsika,
Jancsikának párja.*

Vagy:

*Hármat tojt a kis fürjecske, fürj, fürj erdőben,
Zsindely-bokor, csipke-bokor rá-ré recece.
Zsim-zsom zsarásom, gyere ide kis párom.*

<i>Ha én aztat tudtam volna,</i>	<i>Szeretőm is jónak látta,</i>
<i>Hogy az alma édes volna,</i>	<i>De csak akkor mikor járta,</i>
<i>Le is szakasztottam volna,</i>	<i>Én vagyok a vízmerője,</i>
<i>Szeretőmnek adtam volna.</i>	<i>Barna kislány szeretője.</i>

Hasonlóan hangulatosak voltak a kedves lakodalmi meghívók, vőfélyversek.

Birtokviszonyi változások 1920 és 1940 között

Katonaság:

- 1939. 03. 18. betáblázva 2913 számmal 1 hold 1276 öl CF 2682 Topo, helyrajzi számok,
- 4025/13h – Szénahordó háton,
- 4205/14b, 4205/ 1db – Micske tanya,
- CF 2681, Topo 4205/ 16b, 4223/1b, 2b – 1 hold 1336 öl szántó, kavicskitermelésre, vétel útján,

Csendőrség: CF 1715, Topo 4032/2, 400 öl terület, vásárlás útján, 1928,

- összesen 3 hold 412 öl.

Egyházak:

a. ortodox

- az 1924/21.A, AB pontok alapján, április 1-jei keltezéssel a 3056 decizio értelmében a tulajdonába kerül 12000 öl – 1200 öl belterület, templomépítés céljából,

- CF 1715 Topo, helyrajz 4034/ 32–33–34-es az Újtelepen és 32 hold szántó,

- a templom 1934-től épül, de csak 1998. április utolsó vasárnapján szentelik fel és ma, mint kolostor, Buna Vestire név alatt ismert. Bővítik öregek háza céllal. Birtokolnak a CF 1 Topo 4064, szántó 32 hold, CF 1 Topo 4065 szántó 10 hold, CF 1 Topo 4066 szántó 8 hold, CF 2 Topo 4224 16 hold szántó az ortodox parókiának, CF 1 Topo 4065 30 hold a váradi ortodox teológiának, CF 2 Topo 4143-tól 264 hold 107 öl szántó az ortodox püspökségnek.

- összesen 392 hold.

b. görög katolikus

- CF 1715 Topo 4032/ 68, 69, 70 kert és udvar 1200 öl 1924. 04 01.

- a templom 1937–38-ban épült, felszentelve 1938-ban

– CF 1 Topo 4063 7 hold és 450 öl, CF 1 Topo 4058, 4059, 4060, 32 hold, CF 1 Topo 4062 parókiának 10 hold,

– összesen 49 hold

A két egyház, ortodox és görög katolikus, szerzett 441 hold földet.

Állami oktatási intézmények:

a. Școala Primară de Stat nr. 1:

– CF 1274 Topo 683, ház és udvar 270 öl

– az iskola csak 1926-ban épült meg, de már 1924-ben az

Állami Iskola Bizottsága 16 hold földet kap:

–CF 1 Topo 4079, 4127, 4129/1, 4038/2, 4138/3, 4110/5, 4125/1,

b. Grădina școlară greco catolică

–CF 1 Topo 4104/1 5 hold szántó

c. Grădina școlară ortodoxă

– CF 1 Topo 4104/2 5 hold szántó.

Megjegyzés : tudtommal ilyen iskolák soha nem működtek a településen.

d. Școala Primară de Stat nr. 2:

– 1934-ben épül, Újtelepen,

– CF 2316 Topo 4024/7, 8 épület, udvar, kert, 800 öl terület,

jelenleg óvoda,

– 1935. december 7-től a község tulajdonába kerül két terem

és egy kisebb iroda.

Comitetul Școlar de Stat:

– CF 1 Topo 4108/1 4110/6, 4124/9, 5 hold szántó.

Összesen az iskolák 31 hold földet kaptak.

Az összintézmények 475 hold szántóhoz jutottak.

KORABELI ÚJSÁGCIKK

Országzászlót avatott Biharpüspöki

„Nagyvárad, december 5. vasárnap, felemelő ünnepség színhelye volt Biharpüspöki. Ekkor avatták fel a község díszes Országzászlóját.

Az avató ünnepségen Nagyváradról megjelent Zsombolyai vezérőrnagy, dr. Cziffra Kálmán és dr. Nadányi János alispán, dr. Soós István polgármester, vitéz Gödry vezérőrnagy, a Vitézi Szék kapitánya, Árvay Árpád országgyűlési képviselő, Bölönyi István főszolgabíró, Rehálr Tamás tűzoltó főparancsnok és a frontharcosok küldöttsége.

Az emlékművet az állami iskola előtti téren állították fel, ahova az istentiszteletk befejezése után a katolikus és református magyarok tömegei, rendezett sorokban vonultak fel. A nemzetiszínű zászlókkal gazdagon bevont emelvényen dr. vitéz Nadányi János alispán mondott lendületes ünnepi beszédet, amely közben Vígváry Mihály községi jegyző olvasta fel az emlékmű előtt annak a 125 biharpüspöki lakosnak a nevét, aki a múlt világháborúban életét áldozta a hazáért. Az emlékművet frappáns beszéd kíséretében Bardóczy József őrnagy adta át rendeltetésének, aki után az Ereklýés Országzászló Nagybizottság kiküldötte, Budaváry László mondott hazafias tűztől fűtött beszédet. Az emlékművet Felvinczi Sándor községi bíró vette át és köszönte meg, majd a Magyar Hiszekegy hangjai mellett felvonták a gyönyörűen hímzett országzászlót. Az Ünnepség további során Saszet Győző lévita és vitéz Csáki Károly gazda mondott beszédet, Borsi Sándor levente pedig lelkes szavalatot adott elő. Majd a testületek megkoszorúzták az emlékművet, s aztán díszmenet fejezte be a felemelő ünnepséget.”

(MAGYAR LAPOK, Hétfő, 1943. december 6.)

Országzászló

Az 1993-ban kiásott
első világháborús emlékmű

A biharpüspöki kultúrcsoport 1944 áprilisában

A világháborús emlékművet
1996 augusztusában avatták fel

A biharpüspöki református iskola rektorai és praeceptorai a feljegyzések szerint

Év	Rektor neve és feljegyzések	Praeceptorok
1720	Polgári István	Szily Ferenc Gyulai Mátyás
1723	Nánai János	Körmendi Ferenc Körmendi István
1724	K. Császár István	Bajomi György Polgári István Buday János Huszt Benjámín
1726	Csáti Dániel	Mohai Sámuel
1728	Domány András	Farmi András Huszt András Szabó János O. Ráczkevy Ferencz Bihari István
1730	H. D. Földesi	Szalacsi Mihály Vári László
1732	Sárai János	Bajcsi Sámuel Ovári Péter Szilágyi Mihály Németi Ferencz
1734	Szoboszlai Pál	Hardicsay László Köbölkuti György Erdélyi János (két név ki van húzva)
1736	Kenessei József	Boros András Kenessei Péter Rosnyai János Takács István Szabó Mihály

1738	Kabai András	Béka András Szilágyi János Takáts András
1740	Keresztúri Benedek	Kállai László Félegyházi Antal Balog Mihály Szabó János Keszi György
1742	Major Mihály	–
1743	Debreceni P. Mihály (helybeli lakossá lett)	Sollymosi György Szentpéteri Sámuel Csatári Ferencz Gyöngyösi András Torjai László
1745	Szathmári József	Réthy Mihály Bíró András Gyarmati János Szántó András Ladányi János (kicsapott)
1748	Budai József	S...bor János (kicsapott Váradi István)
1750	Bojti Pál (M lett prédikátor)	Czeglédi János
1753	Tsuzi Sámuel (Egy pataki és két debrecze- ni studiosusról van feljegyzés)	
1755	Vikár János	Nagy Mihály Szalárdi András Dénis János Somodi Ferencz Bagosi Demeter Sámuel
1757	Szokolai Sámuel	Vásárhellyi János Szokolay István Asztal Sámuel (borsi re...)

1759	Sándorffy Péter	Vátzi József (meghalt) Kaszoni István Papp László Orbán Ferencz Simon István
1761	Szentmiklósi Sámuel	Szjgyártó György (Vad...) Nagy János Sallai János Göde Ferencz (ide nőült)
1763	Hétyi Ferencz A praeceptorokon kívül 4 poéta, 4 syntaxista, 19 gram- matista, 18 conjugista, 26 ötödostályos és 60 hatodikos tanuló neve jegyeztetett fel az anyakönyvben.	Új studiosusok: Bodai János Somogyi Péter Buzi András Boros Márton Hubay Márton
1765	Bátorkeszi Ferencz	Kassay György (venit in Coll. Debrecinum) Halmi Mihály (venit in Coll. Debrecinum) Szuhai Pál (venit in Coll. Debrecinum) Nagy István (venit in Coll. Debrecinum) Hidjed Mihály
1767	Váradi István	Futó Mihály (venit in Coll. Debrecinum) Dömjén György (venit in Coll. Debrecinum) Tsató István (venit in Coll. Debrecinum) Sztánai Nagy Ferencz

1769	Mindszenti György	Jenei Dániel (kicsapatott) Ary András Dévay József Mészáros István Pollya János (földvári rektor)
1771	Szokolai József	Feltóti Mihály Debretzeni Gábor Molnár Albert (halmi rektor)
1773	Fazekas István	Dán János (valkányi ifjú) Ács Mihály (szalontai) Kiss János (püspöki) Somodi István (nagyigmándi) Szkárolyi Sámuel (almási ifjú)
1775	Fodor János	Király Mihály Megyaszai Mihály (szikszoviens...) Szkárosy Sámuel Mészáros András (huszti) Györi Lajos (vitkai) Barta Mihály (károlyi ifjú)
1777	Anyakönyvi bejegyzés: „Rektor pauper Foris qui mansit foris”	Székelly András (B. böszörményi venit Debr.) Simon János (kecskeméti ifjú venit Debr.) Veres Ferencz (hatházi) Istvándi János (H. Sz. miklósi venit Debr.) Szakáts Mihály (gyomai venit Debr.) Bojtor Mihály (bátorszegi ifjú)
1778	Péczeli Sámuel (szikszovi)	Szabó György (pesti rediit in Coll.) Bereczki György (szalontai) Almási Lajos (sámsoni) Püskösti András (püspöki)

		<p>Ambrus Mihály (H. M. vásárhelyi „Hic anno 1782., post honestum scholarem Matrimonium contraxit) Kosztá János (magyari „In collegium redire coactus fuit”) Ambrus György (H. M. vásárhelyi venit in Coll)</p>
1781	Várad József	<p>Hatábori András (félegyházi) Ambrus Gedeon (korbáccsal veretett ki a városból) Szathmári György (forgolányi ifjú)</p>
1783	Gózon József	<p>Szilágyi Mihály (őri) Igaz Sámuel (püspöki) Porubszki Ferencz</p>
1785	Dikó Mihály	<p>Nyikos Mihály (püspöki) Tóth András (éradonyi) Nagy Mihály (szentesi)</p>
1787	Veress János	<p>Leety János (ekli) Fekete László (kisvarsányi) Tóth Mihály (fejértói) Soltész Mihály (T. Sz. imrei) Délzeg István (Csaholy) Tóth Mihály (ex consensu Eccie remansit)</p>
1789	Molnár István	<p>Balog Mihály (B. újvárosi) Vad András (nánási)</p>
1791	Somogyi Sándor	<p>Újhellyi János (püspöki) Bereg László (somlói) Kiss József</p>
1793	Sass János 3 évig	<p>Kardtsay István (a másik praeceptort Filotás János kántor helyettesítette)</p>

1796	Makó Sándor volt 3 évig a rektor, egyéb feljegyzés nincs	
1799	Szikszai József után következett	
1804	Verbai István	Szigeti István Hartsa Mihály Kiss Dávid Jónás József Herpai József 1806 Nagy András 1806
1807	Végh István (diószegi)	Füzesi József Szabó József Kováts Ferencz Dants János Püspöki József
1810	Kis Dániel	Somogyi József (nádudvari) Demeter András (B. újfalui) Tóth Sámuel Oláhoman (ottományi) Tar József (zsadányi)

Itt megszakadnak az anyakönyvi bejegyzések, s a praepetorokról néhány évig az új anyakönyv sem említ semmit.

Debreceni – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
T. I. REL. I. 8. C. 5

Év	Rektor neve és feljegyzések	Praeceptorok
1812	Konkoli György	László László (ki ez év tavaszán elment) Balog és Borbély Pál Szentpéteri Zsigmond Borbély György
1814	Háry Pál	Tamási Sándor Szabó Sándor Tarczali Sándor Vári István
1816	Czeglédi Péter	Tarczali Sándor Vári István Sándor Mihály Császári József
1818	Kenéz Mihály	Sándor Mihály Császár József (ugyanazok)
1820	Nagy Sámuel, Nagy János lelkész fia, később leánytanító Kardszagon. Az ő idejében sub- scribálta a megújított törvényeket elsőnek: Szentkirályi Lajos 1821. február 4. Csipkés György 1821. április 15. Hevesi Sándor 1821. május 15. (körösladányi születésű) Nagy Mihály (böszörményi) Kabai Károly 1822. március 31. (pétzeli) L. Sulyok András (petneházai)	A gondnoki számadás szerint altanítók voltak: Császár József Sándor Mihály

1823	Nagy Zsigmond	Lukács Károly (beregyszászi) Győri Sámuel (szakolyi) Mágori István (makói) Pál Gáspár (tiszabecsi)
1825	Szántai József, később orvos-doktor Debreczenben	Paál Gáspár (T. becsi) Feél József (csicsói, Komárom vm.)
1827	Daróczy János k. borsi lelkész idejében Fekete Sámuel II. szoboszlói ifjú, mint a debreczeni collegiumban 2 esztendeig togatus deák jött ide ki praeceptornak s irt alá a megújított oskolai törvényeknek. Ettől kezdve feljegyzik, hogy milyen deákok jönnek ki	Karátson Pál (H. szoboszlói) Magyar István (czeglédi) Nagykárolyi 2 éves togatus nevét nem írta ki
1830	Kondor Imre, később kisjenci lelkész Gyöngyösi Mihály (debreczeni)	Bányai Lajos (debreczeni) Turányi Dániel (kölcsei, 1831.) Ns. Debreczeni Ferencz (debreczeni, elbocsátva)
1832	Szemes János, ártándi lelkész Bányai Gedeon (kölcsei)	Fekete Pál (tasnádi) Schete Mihály (kunhegyesi)
1834	Lovas József, később szaldobágyi, majd fogházi lelkész Váradon. Ő szüntette meg a gimnáziumot. Ettől kezdve csak egy praeceptor volt Püspökiben	
1836		Sípos Lajos, később H. K. újlaki lelkész

1839		Gaál Pál, később F. vásárhelyi lelkész
1841		Hézer Károly, Később H. K. kovácsi, majd paptamási jegyző
1844		Makai László, később apáti lelkész
1848		Fodor Pál nemzetőr-hadnagy
1849		Felvinczi István idevalósi, később váradai káplán, majd hodosi lelkész
1851		Kézi (Przehstal) Antal, morva születésű komáromi honvéd
1852		Kalas György, Szt.jánosra ment rektornak
1854		Szabó Lajos idevaló fi. Állandósítottatott 1856-ban. A praeceptort ekkor már altanítónak hívták 1853 óta ez állást Szijjas György, előbb albisi jegyző töltötte be 1862-ben bekövetkezett haláláig.
1862		Elek Károly, mint debreczeni harmad éves bölcsész jött ki, borsi rektor lett.
1863		Szabó László
		Várkonyi Imre
		Herczeg Kálmán az államosításig

**A püspöki fiúiskolába járó
gyermek névsora
az 1851–52. évben**

Nagyobb fiúiskola

Sor- szám	Gyermek neve	Atyja vagy gyámja	Élet ideje	Utca	Fizetése
1.	Csatai Sándor	Sándor	14	Malom t.	
2.	Kis Ferencz	István	12	Egyházszeg	
3.	Szijas Lajos	György	10	Egyházszeg	
4.	Kovács Gergely	Istvánné	12	Malom t.	
5.	Szoboszlai István	István	10	Hegy t.	
6.	Borsi József	Dániel	10	Egyházszeg	
7.	Varga Gáspár	Gáspár	10	Nagy utca	
8.	Pap Márton	László	11	Egyházszeg	
9.	Ladányi Károly	Gábor	9	Egyházszeg	
10.	Balog Lajos	József	10	Malom t.	
11.	Vagyon Mihály	István	12	Malom t.	
12.	Erdős János	Mátyásné	10	Malom t.	
13.	Lakatos Imre	Dániel	10	Egyházszeg	
14.	Nagy Miklós	Lajosné	10	Malom t.	
15.	Tóth Ferencz	Ferencz	10	Hegy t.	
16.	Ecsedi Ferencz	Ferencz	10	Egyházszeg	
17.	Kovács Lajos			Hegy t.	
18.	Szőlösi János	János	10	Malom t.	
19.	Turzó Mihály	Sándor	11	Malom t.	
20.	Nagy Lajos	Imre	9	Malom t.	
21.	Dajka András	Imre	9	Egyházszeg	
22.	Szeghalmi Imre	József	8	Víz utca	
23.	Melczer István	egyház árvája	13	Egyházszeg	

24.	Nagy Márton	Lajosné	9	Malom t.	
25.	Gyarmati Ferencz	Ferencz	9	Egyházszeg	
26.	Török Imre	Ferencz	9	Malom t.	
27.	Pap Lajos	Imre	11	Hegy t.	
28.	Törös József	Pap Imre	12	Hegy t.	
29.	Somogyi Ferencz	Ferencz	8	Víz utca	
30.	Lovadi József	Sámuel	9	Malom t.	

Kisebb fiúiskola

Sor- szám	Gyermek neve	Atyja vagy gyámja	Élet ideje	Utca	Fizetése
31.	Pápai Gábor	József	9	Kis utca	megfizetett
32.	Dani Ferencz	József	8	Nagy utca	megfizetett
33.	Sinai Károly	Márton	8	Nagy utca	megfizetett
34.	Szilágyi József	János	8	Víz utca	megfizetett
35.	Kovács Lajos	Istvánné	8	Nagy utca	megfizetett
36.	Kovács István	Istvánné	8	Nagy utca	megfizetett
37.	Jakab Lajos	Lajos	11	Kis utca	megfizetett
38.	Lévai Lajos	János	8	Egyházszeg	megfizetett
39.	Török István	Istvánné	9	Egyházszeg	X
40.	Patai József	János	10	Víz utca	megfizetett
41.	Csáki Mihály	Mihályné	7	Nagy utca	megfizetett
42.	Kovács Imre	Imréné	9	Nagy utca	megfizetett
43.	Szalalmi István	Déri Ferencz	8	Egyházszeg	megfizetett
44.	Dési Gábor	Juhász Jan	8	Szeles	Xx
45.	Dajka Lajos	József	8	Kis utca	megfizetett
46.	Lovadi Mihály	István	8	Újülés	somálás mi
47.	Csáki József	Mihály	9	Egyházszeg	megfizetett
48.	Pap József	József	9	Egyházszeg	megfizetett

49.	Dajka József	József	8	Nagy utca	
50.	Máté József	József	8	Egyházutca	megfizetett Ma 17
51.	Balogh Károly	József	7	Víz utca	megfizetett
52.	Mester Ferencz	Ferencz	10	Loboz	megfizetett
53.	Rácz Lajos	István	10	Víz utca	megfizetett
54.	Födié István	Lajos	9	Hódos-domb	megfizetett
55.	Tárnok László	János	10	Víz utca	megfizetett
56.	Simon Lajos	László	9	Sohonya	megfizetett
57.	Kis Ferencz	János	9	Loboz	megfizetett
58.	Török Károly	Sámuel	8	Nagy utca	megfizetett
59.	Fekete Lajos	Sámuel	7	Nagy utca	megfizetett
60.	Szijas Gábor	György	6	Egyházszeg	megfizetett
61.	Szabó József	József	12	Egyházszeg	megfizetett
62.	Pintye Endris	Sándor	8	Egyházszeg	megfizetett Mi
63.	Jakab Márton	Imre	6	Nagy utca	megfizetett
64.	Oláh Mihály	Sándor	8	Malom t.	megfizetett
65.	Lakatos Dániel	Dániel	7	Egyházszeg	megfizetett
66.	Csáki József	Ferencz	8	Nagy utca	m. xx
67.	Szőke István	Mihály	7	Loboz	m. xx
68.	Kántor Imre	Balog Mihályné János	10	Loboz	
69.	Debreceni Márton	Mihály	9	Újülés	megfizetett
70.	Kígyósi József	János	8	Víz utca	megfizetett
71.	Mezei János	János	10	Egyházszeg	Xx megfizetett Márti 17
72.	Balogh István	István	7	Víz utca	megfizetett
73.	Kubai Imre	K. Szabó József	7		megfizetett

74.	Szűcs Lajos	József	6	Egyházszeg	megfizetett
75.	Kis Imre	Dávid	6	Egyházszeg	megfizetett
76.	Kun András	József	7	Újülés	X
77.	Borsi Sándor	Sándor	7	Nagy utca	megfizetett
78.	Felvinczi Ferencz	Ferencz	6	Nagy utca	megfizetett
79.	Kozma József	János	9	Újülés	megfizetett
80.	Balogh József	József	9	Víz utca	megfizetett
81.	Kis Mihály	Mihály	12	Sohonya	megfizetett
82.	Vagyon János	István	7	Loboz	megfizetett
83.	Rác András	István	7	Víz utca	megfizetett
84.	Székely Károly	László	6	Nagy utca	megfizetett
85.	Végh Károly	Mihályné	7	Nagy utca	Xxx
86.	Barbócz József	Imre	7	Víz utca	
87.	Pap Zsigmond	József	5	Egyházszeg	megfizetett
88.	Nagy János	István	7	Egyházszeg	X
89.	Kígyósi János	János	6	Víz utca	3 l mfi x
90.	Tót József	József	8	Loboz	megfizetett
91.	Szilágyi József	József	6	Egyházszeg	
92.	Szalaknai János	János	7	Hegy t.	X
93.	Kabai Lajos	József	7	Egyházszeg	megfizetett
94.	Kovács József	Imréné	6	Malom t.	megfizetett
95.	Tárnok József	Pál	5	Malom t.	Xx
96.	Szalaknai József	István	7	Malom t.	megfizetett
97.	Putnoki Imre	Imre	6	Hegy t.	megfizetett Fél.3.-30.
98.	Szabó István	István	7	Víz utca	Xx
99.	Kun Lajos	Benjámín	6	Egyházszeg	megfizetett
100.	Nagy Lajos	Lajosné	6	Malom t.	megfizetett
101.	Cserős József	Gáspár	8	Egyházszeg	X
102.	Bodnár József	Lajos	7	Malom t.	megfizetett

103.	Kocsis István	Sándor	10	Újulás	megfizetett
104.	Fodor István				30. x. mfiz.
105.	Kati Lajos	Gacs János			

A két utolsó név csak ceruzával van beírva, utca és életkor nélkül.

Az 1852-ik évben ezek hozattak újonnan a Püspöki alsóbb iskolába

Sor- szám	Gyermek neve	Atyja vagy gyámja	Élet ideje	Utca	Hozatás ideje
1.	Kis Lajos	József	9	Malom tized	április 19
2.	Kun Lajos	Benjámín	7	Egyházszeg t.	április 19.
3.	Szeghalmi József	József	6	Malom tized	április 20.
4.	Szólósi János	János	5	Egyházszeg	április 28
5.	Tóth Lajos	István	5	Malom tized	április 28.
6.	Tóth Lajos	Gy.Szobosz- -lai István	9	Hegy tized	május 3.
7.	Barbóczy József	Imre	9	Malom tized	május 3.
8.	Bús Sándor	Gy. Tóth Imre	12	Víz utca	május 10.
9.	Pap Lajos	Lajos	6	Malom t.	május 9.
10.	Nagy Lajos	Imre	6	Malom t.	május 10.
11.	Nagy József	József	6	Malom t.	május 10.
12.	Veres András	András	7	Víz utcai t.	május 10.
13.	Varga Sándor	József	9	Loboz tized	május 10.
14.	Debreceni András	András	7	Loboz tized	május 10.
15.	Szilágyi József	József	6	Egyházszeg	május 10.
16.	Horváth József	István	7	Loboz tized	május 18.
17.	Szabó Mihály	Gy. Lajos	6	Egyházszeg t.	május 18.

18.	Csonka Lajos	István	6	Malom tized	május 24.
19.	Pápai József	Mihály	7	Egyházszeg	május 26.
20.	Szarka Lajos	Lajos	6	Hegy tized	június 1.
21.	Simon Ferenc	Ferenc	7	Egyházszeg	június 3.
22.	Nagy Zsigmond	Sándor	6	Víz utcai tized	június 3.

Ezen beírásból, mely formájában szebb, teljesebb képet ad a tanulórol, megtudhatjuk pontosan az utcák nevei mellett, hogy létezik egy tized felosztás is, például: Egyházszegi tized, Malom tized, Loboz tized stb. De ismerté válik, hogy a házsámozás a mai Matei Corvin utca 15. számtól kezdődött Loboz, melyet az idősebbek ma is így neveznek és a két szám, ahol ma id. Csáki lakik, a Vargáné háza, kocsmája név alatt volt ismert. Ma vele szemben található a Földes gödörbe 1997-ben épített mtsz sütödéje.

Az 1856. évben született fiúgyermekék jegyzéke

Sor-szám	Ház-szám	Gyermek neve	Apa neve	Anya neve	
1.		Fazekas Mihály	Mihály	Asztai Zsuzsanna	
2.		Szeghalmi József	István	Agód Sára	
3.		Kozák Mihály	Ferenc	Lovadi Zsuzsanna	
4.		Kovács Lajos	István	Kovács Mária	
5.		Nagy Lajos	Lajos	Fodor Julianna	

Az 1857. évben születettek

Sor-szám	Ház-szám	Gyermek neve	Apa neve	Anya neve	
1.	103.	Pető Imre (szolga)	József	Bozsa Zsuzsanna	
2.	223.	Kis Imre	János	Pap Julianna	
3.	102.	Simon János	István	Pap Julianna	
4.	169.	Kabai Dávid	Dávid	Fazekas Sára	
5.	138.	Pap Sándor	Péter	Lundi Julianna	
6.	230.	Fodor Imre	Gábor	Töcsér Julianna	
7.	19.	Nagy Imre	Imre	Szabó Zsuzsanna	
8.	477.	Agód József	Sándor	Nagy Erzsébet	
9.	252.	Halász Márton	János	Szabó Zsuzsanna	
10.	97.	Szalakmai István	István	Szabó Mária	meghala
11.	462.	Ejtő Lajos	Gábor	Nagy Zsuzsanna	
12.	64.	Lovadi József	Lajos	Borsi Mária	
13.	33.	Bódán Lajos	János	Gacs Zsuzsanna	
14.	134.	Tamás Lajos	István	Pajzs Zsuzsanna	
15.	164.	Gombkötő Sándor	Sándor	Jakab Sára	
16.	158.	Szabó József	Mihály	Kígyósi Julianna	
17.	395.	Jakab Lajos	Sándor	Szabó Zsuzsanna	
18.	440.	Szabó Sándor	Sándor	Vásárhelyi Zsuzsanna	
19.	176.	Cserös János	János	Szabó Zsuzsanna	
20.	35.	Pap Károly	János	Csepregi Rebeka	
21.	48.	Szabó József	Imre	Székely Zsuzsanna	
22.		Bodor Sándor	Sándor	Kovács Mária	
23.	233.	Dinók Sándor	György	Kárnyácki Zsuzsanna	

Az 1858. évben születettek

Sor- szám	Ház- szám	Gyermek neve	Apa neve	Anya neve	
1.	63.	Feltóti János	János	Tamás Mária	
2.	205.	Lakatos Imre	Imre	Sámsoni Julianna	
3.	233.	Kozma József	Mihály	Ladányi Mária	
4.	289.	Kígyósi János	Mihály	Kígyósi Julianna	
5.	110.	Tóth József	József	Asztai Zsuzsanna	
6.	75.	Törös Imre	József	Tóth Mária	
7.	78.	Szabó Lajos	Dávid	Szilágyi Róza	
8.	148.	Szabó István	István	Szappanos Zsuzsanna	
9.	127.	Tóth József	József	Darabonz Katalin	
10.	387.	Borsi Károly	József	Cibere Eszter	

Tartalom

Természeti viszonyai	5
Földrajzi fekvése	5
A község területi tájegységei	5
Éghajlata	6
Történelem	7
Régészeti leletek	7
Nevének kialakulása	8
Középkor	8
Újkor	11
Jelenkor	18
Templomok, temetők	23
A római katolikus templom	23
Külső Leírása	23
Belső Leírása	25
Belső díszítése, művészi értékei	25
A református egyházközség temploma	27
A templom külső leírása	27
A templombelső	31
A templom berendezése	33
A templomtorony	34
A templom orgonája	36
Izraelita egyház	37
Baptista egyház	37
Ortodox egyház	37
Görög katolikus egyház	38
Temetői	38
A temetők jellege	38
A sírkert ismertetése	40

A felekezeti temetők elhelyezkedése, beosztása, jellegzetességei	42
Sírkövek és feliratok	45
Temetkezési szokások	51
Oktatás – Iskolatörténet	53
Az oktatási intézetek működési formái	53
A kollégiumnak tett adományok	54
A biharpüspöki római katolikus osztatlan népiskola története	56
Földrajzi nevek	69
Népi építkezés	71
Lakóházak	71
Említésre méltó épületek, épületmaradványok	71
Gazdasági jellegű építkezés	82
Pincesorok	87
Hódós-dombi pincerendszer	87
A Hódós-dombi pincék sajátosságai, történetük	89
Temetői útnál található pincesor	91
Melléklet	94
Kézimunkák	94
Gyermekversek	94
Birtokviszonyi változások 1920 és 1940 között	95
Korabeli újságcikkek	97
Országzászlót avatott Biharpüspöki	97

Készült a nagyváradi Europrint nyomdában.
Felelős vezető: Derzsi Ákos

A Partiumi Füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskolatörténete**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emódi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyvárad egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrassy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalacs** (kismonográfia)

